

Quaestionis 'de fato Sophocleo' particula altera.

Quinque annorum praeteriit spatium, ex quo summos in philosophia petens honores amplissimo philosophorum ordini Berolinensi disputationem 'de fato Sophocleo' tradidi comprobataeque particulam priorem typis curavi imprimendam. Itaque commentationis quae scholarum indici praemittatur scribendae munus cum ad me delatum esset, etsi huic tali officio aliquando satis facturus iam coeperam colligere atque componere locos, qui mihi suppeditarent argumenta ad suscipiendas quaestiones grammaticas, tamen quoniam subitam inopinatamque eam mihi impositam videbam necessitatem, facta intermissione quamvis invita quaestionis 'de vi et usu particulae et,' facere non potui quin illius quam supra dixi disputationis alteram partem emitterem atque in publico proponerem. 'Limae labor et mora' non me offendit: non nullis locis si desideratur, nescio an temporis angustiae aliquid mihi dent excusationis.

Particulae illius prioris argumentatio in hac fere posita erat sententia ac ratione. Primum cum vidissem Aristotelem de fato tragico quid statueret nusquam expressis verbis significare, hac ex re adversantibus vel Thierschio Bluemnero Hoffmanno Bernhardyo colligendum esse duxi,¹⁾ philosophum praeter ceteros doctum et ingeniosum, quippe qui de tragoedia praecipiens in Sophoclem intuitus esset quasi in unum poetae tragici exemplar perfecti illius quidem omnibusque numeris absoluti, quia fatum cum omnino ad tragoediae vim tum in primis Sophocleae naturam non necessario pertinere vidisset, nullam eius fecisse mentionem ac ne potuisse quidem facere pro singulari illa tragoediae notione quam in animo habuisset informatam. Deinde quaestione suscepta de numinibus quae dicuntur fatalibus et de nominibus appellativis quibus vis fatalis significatur,²⁾ qualia sunt *Ἐρινός Ἀρά Νέμεσις Δίκη Τύχη Ἄτη ἐλάστωρ ἐνάγκη δαίμων Κίρ πότμος Μοῖρα*, hoc mihi videor satis exposuisse, et *Ἐρινόν Θέμιν Δίκην Νέμεσιν* Sophocleas esse manifestas scelerum ultrices et ceteris quoque poetam eam subiecisse sententiam, ut vim fatalem ratione proponerent et consilio moderatam. Post³⁾ oppugnans eorum errorem, qui etiam a Sophocle expressam esse dicerent vim fatalem vel diis ipsis superiorem, cum inquisivissem in eam rationem quae intercederet inter vim illam fatalem et deorum auctoritatem, idoneis argumentis demonstravi, Sophoclem arte praeclara in ea re elaborasse, ut amplificaret Jovis praepotentem naturam,⁴⁾ cuius et numina fatalia et ceteri dii essent ministri. Atque ita quidem summam Jovis potentiam inlustratam esse a Sophocle, ut quamvis ultricem sese exhiberet nullam tamen prae se ferret speciem aut temeritatis aut saevitiae. Tum ad extremum quaestionem quae restaret significavi positamque esse duxi

1) pag. 12. — 2) pag. 15 sq. — 3) pag. 94. — 4) pag. 95.

eius summam ac caput in exponenda ea ratione, qua potentia Jovis Sophoclei hominis liberam voluntatem coerceret finibusque circumscriberet, id quod non aliter fieri posse censui nisi perlustratis singulis tragoediis Sophocleis.

Qua in re cum haec disputatio sit versatura, si quaeritur quem perlustrandarum septem tragoediarum ordinem sequi debeamus, nescio an prudentissimo cuique facillime sim probaturus, quod nulla habita ratione temporis, quo scriptas esse singulas fabulas aut constat aut coniectura licet assequi, alium quendam tenere constitui ordinem aptissimum et maxime convenientem ad argumentum propositum. Vim enim fati Sophoclei quoniam ultricem esse diximus, bene videntur initia posita esse, si ab

ELECTRA

orditur oratio, qua quidem fabula nulla apertius proponit divinam potentiam poenas exigentem iustissimas. Recte enim et vere iudicasse Schwenckium ¹⁾ 'wir sehen in dieser Tragoedie die goettliche Gerechtigkeit das Verbrechen, wenn auch spaet, mit voller Vergeltung heimsuchen,' facili negotio demonstrabimus. Dirorum enim fatorum, quibus universa Pelopidarum gens vexabatur, unde initium ipse Sophocles voluerit repetitum, satis clare indicavit, si quidem chorum fecit memoriam revocantem flagitii illius, quod Pelops Myrtilo occiso in se admiserat. ²⁾ Fati igitur saevitiam cum nullam hoc loco a Sophocle significatam videamus, tum ne Agamemnonem quidem per Aeschylum licet cogitatione nobis fingere ab omni culpa remotum. Quamquam nulla causa Clytaemnestrae iusta esse poterat coniugis necandi trucidandique. Immo vero etiam Sophocles, quem certe non praeteriit in matris caede ab ipso filio perpetranda duritatis inesse aliquid atque inmanitatis, quo magis poenae acerbam severitatem mitigaret, Clytaemnestram induxit improbitate audacia scelere flagitio tanto opere exagitatam, ut etiamsi filii manu occideretur levata tamen videretur rei atrocitas iustitiae ratione ac necessitate. Quod ut quam maxime perspicuum fiat a primo ad extremum videmus poetam studere. Quid? paedagogus ille quod Orestem sic adloquitur: ³⁾

γὺν ἐκεῖν' ἔξεστί σοι

παρόντι λεύσσειν, ὃν πρόθυμος ἦσθ' αἰ,

quod ereptum e caede Orestem a se dicit ⁴⁾ educatum esse 'πατρί τιμωρὸν φόνον', etsi nulla Clytaemnestrae fit mentio, nonne oculis tamen cernere nobis videmur matris inmanitatem quae coniuncta cum adultero Aegistho et filio mortem minitata sit parvulo, et adolescentem paterno regno privaverit exulem. Sed primarias partes cum ageret Electra, piam filiam fecit Sophocles lamentatione lugubri fletuque maerente materna vitia explicantem atque in oculis conspectuque omnium exponentem. Nam ubi primum in scenam prodiit illa, nihil agit nisi ut aperiat omnes acerbitates doloris, quibus angebatur animo. Deplorat lamentabili voce patris caedem turpissimam, quem mater et

κοινολεκής

Αἰγισθος, ὅπως δοῦν ἑλοτόμοι,

σχίζουσι κάρη φονίῳ πελέκει, ⁵⁾

facitque preces ad numina quae tueantur 'τοὺς ἀδίκως θνήσκοντας' ⁶⁾ ut Orestem fratrem mittant ultorem. Et chorus virginum Electrae aequalium haec incipit canere: ⁷⁾

ὦ παῖ, παῖ δυνατοτάτας

Ἠλέκτρα ματρός, τίν' αἰ

1) 'Die sieben Tragoedien des Sophocles' pag. 1.

2) vs. 494 sq. ed. G. Herm.

Musgravius quidem 'quod chorus ad boni eventus spem animum erigere coeperit' alienum putat totum hunc locum, refutatur tamen hac Hermanni argumentatione: 'at is ipse bonus eventus cum non possit sine caede contingere, aptissime chorus etiam ad atrocitatem animum advertit, quae inde a Myrtili caede in gente Pelopidarum saevierat.'

3) vs. 2 sq. — 4) vs. 14 sq. — 5) vs. 97 sq. — 6) vs. 113. cfr. vs. 202 sq. — 7) vs. 120.

τάκεις ὧδ' ἀκόρεστον οἰμωγῶν
τὸν πάλαι ἐκ δολερᾶς ἀθροῦτα
ματρὸς ἀλόνητ' ἀπάταις Ἀγαμέμνονα,
καὶ τε χειρὶ πρόδοτον; ὡς ὁ τάδε πορῶν
ὄλοιτ', εἴ μοι θεῖμις τὰδ' αὐδᾶν.

Idem nefarii facinoris veram causam his verbis patefacit: 1)

δόλος ἦν ὁ φράσας, ἔρος ὁ κτείνας,
δεινῶν δεινῶς προσηυέσαντες
μορφᾶν,

ad quae quod addit: 2)

εἴτ' οὖν θεός, εἴτε βροτῶν
ἦν ὁ ταῦτα πράσων,

tantum abest, ut Aegisthi et Clytaemnestrae ut ita dicam patronus exstet, ut eos nominatim compellere non ausus dedita opera parum aperte invehatur in interfectores. 3) Sed in rebus apertissimis ne longi simus, consideretur velim totus ille locus, quo Electra enarrat 4) Clytaemnestram et Aegisthum per audaciam et luxuriam Agamemnonis effundere fortunas, ad quam temeritatem velut cumulum accedere novam atque inauditam matris impietatem, per quam diem illum funestum, quo ceciderit coniugem, festum agat anniversarium. Deinde advertendus est animus in illam rationem, qua et ipsa Clytaemnestra contra Electram suam causam agit, et ab Electra egregie refutatur 5) Agamemnonis impietas fatique necessitas, 6) quam inmanibus suis moribus praetenderat mater: quam contaminata sit mulier, quam perdita, quam flagitiosa qui potuit aut clarius describi aut inlustrius? Tum somni visis perterrita preces facit ad Apollinem ambiguas illas quidem et obscuras, ex quibus tamen intellegitur matris inmanitas ea, quae etiam filii mortem facile sit passura, dum modo scrupulus ille qui se dies noctesque stimulet ac pungat ex animo suo funditus evellatur. Et videtur deus obsecutus esse illis precibus, nam mortui Orestis nuntius per simulationem adfertur, quo adlato Clytaemnestra, etsi primum ancipiti animi impetu ferebatur, mox tamen tam audacter exultare coepit, ut Electrae fratris mortem dolenti foedissime inluderet. 7) At non inmanior quam inanior fuit illa laetitia: reprimunt dii furorem exultantem, patefit fraus qua deo auctore 8) circumventa erat mulier ipsa praeter ceteras fraudulentata, ultor adest Orestes. Singulari arte proponit poeta tam sceleris quam poenae compensationem omni ex parte aequabilem. Agamemnon cum florens honoribus rerumque gestarum gloria multis et diuturnis perfunctus laboribus tutum sibi portum et refugium paratum esse putasset, ubi domum rediit malis artibus deceptus occisus erat per vim et insidias a coniuge, cui redditum suum vel exoptatissimum fore censisset. 9) Haud aliter Clytaemnestra cum tandem aliquando secure ac tranquille se victuram esse sperasset, cecidit filii manu, quem mortuum esse a teste certo, qui videbatur, modo accepisset. Atque ut ipsa nulla movebatur propinquitate, nulla adfinitate, nulla coniunctione sanguinis, ita ne Orestes quidem nulla pietatis ratione impeditus est quin matrem occideret. Sanctissimas cum illa violasset leges, legum sanctarum fidem frustra imploravit. 10) Postremo etiam Aegisthus, quem iam Juppiter Homericus ὑπὲρ μόρον ἄλγεα ἔχειν praedicavit, eodem loco quo Agamemnoni necem paraverat, perit.

1) vs. 190 sq. — 2) vs. 192 sq. — 3) Etiam vs. 125 et 126 leviter et caute attigerat Agamemnonis interfectores. — 4) vs. 246 sq. — 5) vs. 548 sq. — 6) vs. 518 ἡ γὰρ Δίκη νιν εἶλεν, οὐκ ἐγὼ μόνη. cfr. Aeschyli Choeph. vs. 898 ed. G. Herm. ἡ Μοῖρα τούτων, ὃ τέκνον, παραιτία. Quae omnino de Clytaemnestra et Aegistho et Oreste tradiderint poetae ante Sophoclem florentes exposuit Schneidewinus introd. in El. pag. 1 sq. — 7) vs. 781. κείνος δ', ὡς ἔχει, καλῶς ἔχει. cfr. vs. sq. — 8) vs. 36 sq. — 9) Hom. Od. λ. 430 sq. ἦτοι ἔφην γε

ἀσπίσιος παιδεσσιν ἰδὲ δμῶεσσιν ἐμοῖσιν
οἴκαδ' ἐλεύσθαι.

10) Clytaemnestram, quamvis gravissimum crimen in se admiserit, tamen non in eorum numero habendam esse, quos artis poeticae Aristotelicae praecepta in tragoedias induci vetent, ingeniose docet Schwenkiius l. l. pag. 5 sq.

Sed haec hactenus de rebus, quae exponuntur hac tragoedia, quam ad fati necessitatem omnino non revocandam esse facile intellegitur. Deorum enim iustitia impios frangens, erigens pios ubique est conspicua. Jam enim cum initio fabulae Apollinis auctoritas Orestis animum confirmet, tum per totam tragoediam spem bonorum in deorum iustitia videmus collocatam. Chorus enim si his ¹⁾ consolatur Electram:

*Θάρσει μοι, Θάρσει, τέκνον.
μέγας ἔτ' ἐν οὐρανῷ
Ζεὺς, ὃς ἐφορᾷ πάντα καὶ κρατύνει,*

qua re continetur haec consolatio, nisi firma spe et fiducia in deorum iustitia collocata? Idem chorus Clytaemnestram Apollini sacra facturam esse ut audivit, bonam spem coepit animo concipere confirmatque his Electram: ²⁾

*εἶσιν ἃ πρόμαντις
Δίκαι δίκαια φερομένα χειροῖν κράτη.*

Quae spes quoniam Orestis mortui nuntio adlato eum fefellisse videbatur, non potest facere, quin percussus exclamet: ³⁾

*ποῦ ποτὲ κεραννοὶ Διός, ἢ ποῦ φρέθων
Ἄλιος, εἰ ταῦτ' ἐφορῶντες
κρόπτουσιν ἔκηλοι;*

Aliquando vero cum adesset ultor tam diu desideratus, tanto movetur laetitia, ut lacrimis abstinere non possit ⁴⁾ deque Oreste et Pylade intransibus Agamemnonis domum praedicet:

*βεβᾶσιν ἄρτι δωμάτων ὑπόστεγοι
μετάδρομοι κακῶν πανουρηγμάτων
ἄφροντοι κόρες.*

Itaque his verbis: ⁵⁾

*ὦ πόλις, ὦ γενεὰ τάλανα· νῦν σε
μοῖρα καθήμερία φθίνειν, φθίνειν,*

profecto non deplorat triste quoddam fatum, quod ex libidine evertat Pelopis domum, sed dolet flagitiis suis gentem illam efficere, ut inruat haec vis ultrix, quam *μοίρας* nomine adpellat.

Ac ne Electra quidem, quamvis vehementer perturbata lamentetur, omnem abiecerat salutis spem, aliquando enim deos repetituros esse poenas confidens, si impune ferant scelesti flagitia tolli omnem pudorem et pietatem dicit. ⁷⁾

Adde quod eadem, postquam Orestes cum Pylade intravit domum matrem occisurus, sic implorat Apollinem: ⁸⁾

*νῦν δ' ὦ Λύκει' Ἀπολλων, ἐξ οἴων ἔχω
αἰτῶ, προπιτνῶ, λίσσομαι, γενοῦ πρόφρων
ἡμῖν ἐρωγὸς τῶνδε τῶν βουλευμάτων,
καὶ δεῖξον ἀνθρώποισι τέπιτῖμα
τῆς δυσσεβείας οἷα δωροῦνται θεοί.*

Atque eiusmodi doctrinam, secundum quam tales creduntur esse dii, etiamsi Sophoclis Electram non respicimus, iam per se patet hoc praebere solatium, si qui insontes a scelestis adfecti sint malis, aliquando deos iustos erecturos esse adflictos, punituros improbos. Ac profecto recte nos collegisse nonne probatur Electra Sophoclea? Quae insons sane per maternum scelus acerbissima quaeque patiens, ut luctui modum adhibeat monetur a choro, ⁹⁾ Chrysothemidem enim eodem privatam patre, coercito dolore satis aequa conditione uti. Ceterum rediturum esse nimirum Orestem ultorem, quando quidem iustus exstet in caelo deus. Homini igitur hac iustitia divina freto atque consideranti illud Chrysothemidis: ¹⁰⁾

1) vs. 168 sq. — 2) vs. 467 sq. cf. vs. 479 sq. — 3) vs. 813 sq. cfr. vs. 1047 sq. — 4) vs. 1222. — 5) vs. 1378 sq. — 6) vs. 1405 sq. — 7) vs. 237 sq. — 8) vs. 1371 sq. — 9) vs. 135 sq. — 10) vs. 904 sq.

τοῖς αὐτοῖσι τοῖ

οὐχ αὐτὸς αἰεὶ δαμιόνων παραστέει

caendum erit, ne maturius sibi tentet parare malorum remedium (ut Electra in animo habuit fratrem occubuisse postquam accepit, sola paternam caedem ultura), neve, ut chori verbis utar ἄταν gignat ἄταις, ¹⁾ nam

ἔστιν ἐνθά χη̄ δίχη βλάβην φέρει. ²⁾

Praeterea autem ad firmandam eorum, qui insontes miseriis adfliguntur, patientiam inlustrat Sophocles etiam hanc sententiam, scelestorum hominum veram felicitatem cogitari posse nullam, 'poenam enim semper', ut ait Cicero, ³⁾ 'ante oculos versari putare, qui peccaverint.' Clytaemnestra certe, licet omnibus copiis circumfluat atque in omnium rerum abundantia vivat, qua beatitudine credi potest frui, quae angore semper et sollicitudine ne adveniat filius ultor vexetur. ⁴⁾

Electra vero, cui recta et honesta haec ratio videretur: ⁵⁾

ζῆν ἀσχροὺν ἀσχροῶς τοῖς καλῶς πεφουκόσιν,

velletque ⁶⁾

σοφά τ' ἀρίστα τε παῖς κεκλήσθαι,

quadam ex parte voluntariam subierat calamitatem. Itaque non nobis errasse videmur contendentes, Sophoclem hac fabula nullius fati proposuisse vim, sed celebrasse divinam iustitiam scelestos homines in tempore poenis plectentem, qua freti qui insontes a scelestis iniuria adfecti essent, non ipsi propulsarent maturius inlatam iniuriam, sed bono animo poenas repetendas committerent numini divino. Sed cum in hac fabula divina iustitia utatur Oreste ultore, paucis quaerendum est, num Orestes Sophocleus necessitati cuidam a diis ipsi impositae inservierit, an in occidendo Aegistho et Clytaemnestra libera voluntate non caruerit. Atque Aeschylum quidem scimus finxisse Orestem divinae cuidam necessitati obnoxium. ⁷⁾

Apud Sophoclem tamen servat Electra a nullo deo iussa fratrem educandumque puerulum curat, ut aliquando paternae caedis ultor exstet. ⁸⁾ A puero igitur ad patrem ulciscendum a sorore destinatus et excitatus, cum adultus ulciscendi iam cepisset consilium, Apollinem consultum ivit, qua ratione, quae moliebatur optime perficeret. ⁹⁾ Aeschylus finxit deum ad poenas repetendas invitum quodam modo et repugnantem adhibere filium eundemque ob ipsa divina iussa perfecta in iudicium vocatum. Sophocles vero et tollens has divinae iustitiae et gravitatis repugnantias, quibus sincera pietas offenderetur oportuit, non vim adferre fecit Apollinem Oresti et tuens voluntatis eius libertatem, dum ultro se offerentem dei consiliis induxit filium, inlustravit magnificam divini numinis providentiam adfectiones hominum et impetus sic moderantis, ut quod divinitus constitutum vel potius provisum esset, illi libere sua sequentes studia ratum facerent. ¹⁰⁾ — Sed haec hactenus de Electra Sophoclea, iam enim pergendum est ad

AIACEM.

Ἐνητῆν δὲ φύσιν καὶ ἐνητὰ φρονεῖν.

(Fragm. e 'Tereo' Welck. pag. 378.)

Ajax Telamonis filius ex Eriboea natus Salaminiorum contra Troianos dux, etsi per totum bellum sic excelluit fortitudine, ut praeter Achillem omnes ei postponerentur, tamen occisi Achillis

1) vs. 228. — 2) vs. 1031. — 3) pro Mil. cap. 23. — 4) vs. 768 sq. — 5) vs. 977. — 6) vs. 1078. — 7) Choeph. vs. 266 sq. cfr. vs. 888 sq. — 8) vs. 11 sq. cfr. vs. 591 sq. — 9) vs. 32 sq. cfr. vs. 70. — 10) Similis Electrae 'Pelei' fabulae fuit exitus. Pelus enim regno pulsus a Neoptolemo nepote in pristinum restituitur. (vide Welck. l. l. pag. 208 et 209.) Tum 'Σύνδειπνοί' proponebant fabula exeunte superbos Penelopae procos Ulixis sagittis petitos (vide Welck. l. l. pag. 235 et 236). Deinde 'Electrae' fabulae simile erat 'Eriphylae' argumentum. Eriphyla enim Amphiarai uxor 'στρυγερή ἢ χρυσὸν φίλου ἀνδρός ἐδέξατο τιμήεντα' (Od. λ. 327) ab Alomaeone filio Amphilocho fratre adiuvante occiditur. cfr. Welck. pag. 269 sqq.

arma Ulixi adiudicata sunt. Quam quae sibi videbatur esse contumeliam ut ulcisceretur, Atridas et Ulixem aemulum victorem constituit interficere, quod ne exsequeretur consilium insania a Minerva inmissa prohibitus est. Qua dum fertur caecus praecipue in greges inruit atque in pedes quasi in inimicos saevire coepit. Mox vero sedato illo furore cum ad sanam mentem rediisset, ne qui talem in modum insaniisset, ludibrio esset inimicis, mortem tantae ignominiae praefendam ratus ipse gladio se percussit.

Exponuntur igitur hac tragoedia Aiakis miseriae et interitus. Quare ut proposito satis fiat, unde illa Aiakis calamitas profecta sit quaerendum erit. Atque voluntariam mortem ut sibi conscisceret admissi per vesaniam flagitii pudore impulsus est, in furorem vero Atridis et Ulixi manum inlaturus a Minerva est coniectus. Et cum iudicii exitu incitatus caedendorum illorum principum consilium iniisset, id potissimum investigandum est, quam ob rem Ulixi, non Aiaki Achillis arma adiudicata sint. Quod si quaeritur, exstant Homeri Aetini Leschis testimonia, quae probant ad summum iudicii maxime valuisse Minervae auctoritatem.¹⁾ Atque sic Sophoclem quoque statuisse videmus, apud quem choro et Aiakis mortis et suae ipsius ex ea profectae calamitatis Atridas esse auctores iactanti haec respondet Tecmessa:²⁾

τοιόνδε μέντοι Ζητός ἢ δεινὴ θεὸς
Παλλὰς φυτεύει πῆμ' Ὀδυσσεὺς χάριν.

Quae verba recte sic interpretatur Wunderus: 'atqui profectum nimis magnum illud malum a dea est, Minerva, quae fecerit, ut Ulixis honorandi causa Aiaki arma Achillea denegarentur.³⁾ Sed Minervae opera si fiebat, ut Ulixes victor e certamine discederet, maximi momenti est, investigare, quam deae invidiae causam attulerit Sophocles. Hanc enim temere Aiaki succendentem fictam esse, si certis argumentis non potest refutari, illum fati inmanitati vel deorum saevitiae occubuisse recte concluditur. At planissime, qua re deam offenderit Ajax, explicat poeta, si quidem nuntium haec Calchantis verba referentem inducit:⁴⁾

κείνος (sc. Ajax) δ' ἐπ' οἴκων εὐθὺς ἐξοριώμενος
ἄνους καλῶς λέγοντος εὐρέθη πατρός.
ὁ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐνέπειν τέκνον, δορὶ
βούλον κρατεῖν μὲν, σὺν θεοῖς δ' εἰ κρατεῖν.
ὁ δ' ὄψικόμπως κἀφρόνως ἡμίψατο
πάτερ, θεοῖς μὲν κἄν ὁ μηδὲν ὦν ὁμοῦ
κράτος κατακτήσασθαι· ἐγὼ δὲ καὶ δίχα
κείνων πέποιδα τοῦτ' ἐπισπάσειν κλέος.
τοσόνδ' ἐκόμπευ μῦθον. εἶτα δεύτερον
δίας Ἀθάνας, ἠνίκ' ἐτρόνονοσά νιν
ἠρδᾶτ' ἐπ' ἐχθροῖς χεῖρα φρονίαν τρέπειν,
τότ' ἀντιφωνεῖ δεινὸν ἀρήτην τ' ἔπος·
ἄνασσα, τοῖς ἄλλοισιν Ἀργείων πέλας
ἴστω, καθ' ἡμᾶς δ' οὐ ποτ' ἐκρήξει μάχη.
τοιούσδε τοῖς λόγοισιν ἀστεργῆ θεᾶς
ἐκτίσασθ' ὀργήν, οὐ κατ' ἀνθρώπων φρονῶν.⁵⁾

Hanc igitur Aiakis οὐ κατ' ἀνθρώπων φρονῶντος temeritatem et insolentiam cum adferat Sophocles divinae irae causam, quid sibi voluerit quis non intellegit? Finxit sine dubio Aiacem eius modi maculis adpersum, ne aut fati aut deorum licentia perditus esse videretur, neve quisquam dubitaret, quin iustis diis auctoribus supplicio adfectus esset. Quocirca secundum eam rationem, quam Sophocles in tragoedia sua componenda secutus est, licet Hectori Graecorum navibus

1) vid. Schneidewin. intr. ad Soph. Aiak. ed. III. pag. 4 sq. — 2) vs. 932 sq. cfr. 914 sq. — 3) Schneidewinus 'das φυτεύσαι geht auf das Waffengericht.' — 4) vs. 749 sq. — 5) cfr. schol. ad vs. 127 et ad vs. 1.

ignem iniicienti solus restiterit Ajax,¹⁾ licet cum eodem singulare certamen inierit,²⁾ licet denique omnes praeter unum Achillem superaverit fortitudine,³⁾ tamen Achilleorum armorum iudicium non prorsus iniustum potest haberi. Minerva certe, quae iis tantum favet, quorum fortitudo modestia et prudentia temperatur, cum illis virtutibus Ulixem ornatum esse vidisset, huic ut adiudicarentur arma effecit, nam ut ait Agamemno:⁴⁾

οὐ γὰρ οἱ πλατεῖς
οὐδ' εὐρόνοτοι φῶτες ἀσφαλέστατοι
ἀλλ' οἱ φρονοῦντες εὖ κρατοῦσι πανταχοῦ.

Ajax vero illius iudicii, quae videbatur esse, iniquitate summas iniurias sibi inlatas ratus, tantae iracundiae impetu ferri coeptus est, ut Atridis et Ulixi, quorum fraude et fallaciis se circumventum esse pro certo habuit, necem meditaretur. Atque hanc eius adversus legitimum principum iudicium contumaciam a superbia et insolentia ductam notavit Sophocles diserte iis loics, quibus Menelaum et Agamemnonem in crimen inmodestiae Aiace fecit vocantes,⁵⁾ videturque poeta his id sibi voluisse, ut praeciperet nusquam conaretur unus civis pervertere ea quae universae placuissent civitati, licet ille summa sibi videretur iniuria adfectus esse. Aiace vero animus ardebat ulciscendi cupiditate, quare media nocte Atridarum tabernacula petiit iamque ad portas venerat, cum a Minerva in furorem coniectus in pecora saeviit, ut ipsa refert dea ad Ulixem. Impii conatus poenas luens inducitur miser a Sophocle. Insania etiam tum captus evocatur a Minerva e tentorio, et qui antea eius auxilium parvi fecerit, iam quod sibi in ulciscendis iniuriis adiutrix fuerit agit gratias deae. Praeter alios etiam Atridas se occidisse magna cum superbia iactat, Ulixi vero in tentorio exquisitissimos cruciatus imminere. Deprecatur eum dea, ne tanta uteretur saevitia. Frustra. Respondet ⁶⁾ enim:

χαίρειν Ἀθήνα, τ' ἀλλ' ἐγὼ σ' ἐφίεμαι
κεῖνος δὲ τίσει τήνδε κοδὰ ἄλλην δίκην,

suppliciumque iam sumpturus in tentorium revertit. Tum Ulixes, qui dum haec aguntur invitus ac repugnans adfuerat, cum eum, de qua ipsa dea praedicaverat:⁷⁾

τούτου τίς ἂν σοι τάνδρος ἢ προνούστερος,
ἢ θράν ἀμείνων εὐρέθη τὰ καίρια;

tanti mali turpitudine oppressum vidisset et intellexisset, τὴν θεῶν ἰσχὺν ὄση,⁸⁾ humanae debilitatis ac fragilitatis memor fuit.⁹⁾

Minerva vero, ut hunc Aiace casum documento sibi habeat, monet eum his:¹⁰⁾

τοιὰῦτα τοῖνον εἰσορῶν ὑπέροκτον
μηδὲν ποτ' εἴπησ' αὐτὸς εἰς θεοὺς ἔπος,
μηδ' ὄγκον ἄρησ' μηδὲν, εἰ τινος πλεόν
ἢ χειρὶ βρῖθεις, ἢ μακροῦ πλοῦτου βάθει
ὡς ἡμέρα κλίνει τε κανάγει πάλιν
ἅπαντα τάνθρωπεια· τοὺς δὲ σώφρονας
θεοὶ φιλοῦσι καὶ στυγοῦσι τοὺς κακοὺς,

quibus cum causam miseriae Aiace indicaverit dea, tum poeta primariam huius tragoediae sententiam inlustravit. Ubi furor consedit animusque ad sanitatem revertit, in se ipsum saeviens Ajax pulsavit caput, evellit sibi per luctum capillum lugubremque eiulatum sustulit, qui semper dicitasset, ignavi esse animi et abiecti, talem in modum lamentari.¹¹⁾ Tum in tentorio de sortis suae tristitia auditur conquerens, quo aperto quae animum premerent coram choro patefecit totamque suae miseriae acerbiter, in quam adfectum pudore flagitii per vesaniam admissi se incidisse vidit, sic depinxit:¹²⁾

1) vs. 1255 sq. — 2) vs. 1262 sq. — 3) vs. 1311 sqq. — 4) vs. 1229 sq. — 5) vs. 1050 sq. et vs. 1218 sq. — 6) vs. 112 et 113. — 7) vs. 119 et 120. — 8) vs. 118. — 9) vs. 121 sq. — 10) vs. 127 sq. cfr. vs. 745 sq. — 11) vs. 312 sq. — 12) vs. 357 sq.

δοῦς τὸν θρασύν, τὸν εὐκάρδιον,
τὸν ἐν δαίοις ἄτρεστον μάχαις,
ἐν ἀφόβοις με θήρσσι δεινὸν χέρας;
οἴμοι γέλωτος, οἷον ὑβρίσθην ἄρα.

Ac ne tunc quidem superbiam illam et insolentiam, quae tantopere ei nocuerat, abiecit. Dolet enim acerbeque fert ad inritum cecidisse ulciscendi consilia conviciisque omnibus invehitur in Ulixem. 1) Arroganter et ferociter non solum suam fortitudinem iactantem, sed ne aliorum quidem virtutibus quidquam omnino tribuentem admonet chorus: 2)

μηδὲν μέγ' εἴπης, οὐχ δοῦς, ἴν' εἰ κακοῦ;

surdus tamen canit auribus, gravissima enim ille inimicorum ira incensus sibi non potest temperare, quin tales preces faciat ad Jovem: 3)

ὦ Ζεῦ, προγόνων προπάτωρ, πῶς ἂν τὸν αἰμυλώτατον,
ἐχθρὸν ἄλημα, τοὺς τέ δισσάρχας ὀλέσσας βασιλῆς,
τέλος θάνομι καυτός.

Virum huius modi animi adfectione perturbatum, cum, cuius rei desiderio flagraverat, iniurias ulcisci frustra tentasset, pudentemque eorum quae turpiter per furorem perpetraverat, timor invasisset, ne inimicis ludibrio esset, hunc igitur mortem expetere consentaneum fuit. Atque chorus satis aperte significat, ei qui tali sollicitaretur animi perturbatione, mortem praeferendam esse vitae. 4) Quare qui locos interruptos passimque excerptos adferens Aiakis exitum ad fati vim revocaverit, is in eum incidet errorem, ut quas singulae personae edunt voces cum poetae sententia confundat. Velim hoc observet quicumque legit haec Teucris verba Aiicem et Hectorem suis utrumque donis periisse dicentis: 5)

Ἐκτωρ μὲν, ᾧ δὴ τοῦδ' (sc. Aiakis) ἐδωρήθη πάρα
ζωστήρι, προσθεῖς ἱππικῶν ἐξ ἀντύγων,
ἐκνάπτει αἰέν, ἐς τ' ἀπέψυξεν βίον·
οὗτος δ' ἐκείνου τήνδε δωρεὰν ἔχων
πρὸς τοῦδ' ὄλωλε θανασίμω πεσήματι.
ἀφ' οὐκ Ἐρινὺς τοῦτ' ἐχάλκευσε ξίφος,
κακείνον Ἄιδης, δημιουργὸς ἄγριος;
ἐγὼ μὲν οὖν καὶ τὰτα καὶ τὰ πάντ' ἀεὶ
φάσκομι' ἐν ἀνθρώποισι μηχανᾶν θεοῦς·
ὅτω δὲ μὴ τὰδ' ἐστὶν ἐν γνώμῃ φίλα,
κείνός τ' ἐκεῖνα στεργέτω κάγω τὰδε,

quae quantopere suae tantum opinioni indulgens dicat Teucrus, docent verba ὅτω δὲ μὴ κ. τ. λ.

De hoc igitur loco eiusque similibus, ubi gladium ab Hectore donatum perniciosum sibi esse ipse iactat Aias, 6) dissentire cogor a Welckero sic disserente: 7) 'Was an diesen Stellen gesagt wird, zieht die Aufmerksamkeit in das dunkle Gebiet des Verhaengnisses hinueber und hindert uns, den Tod des Ungluecklichen als nothwendige Folge seiner Uebereilung zu betrachten.' Contra laudandus est Kannegiesser, 8) qui: 'Diese' inquit 'Entlehnung entweder aus dem Mythos, oder dem griechischen Glauben gemaesze Erfindung, ist von dem ueber dergleichen Aberglauben erhabenen Dichter nicht als eine Nothwendigkeit und Unabaenderlichkeit hingestellt, sondern eben nur als ein Aberglauben der Personen, welche davon sprechen, und der Selbstmord, wie es muszte, als ein psychologisches Ereignisz dargestellt.' Quae cui recte et vere disputata esse visa erunt, neque revocabit is Aiakis mortem ad fati cuiusdam saevitiam, et consentiet cum Schneidewino illud

1) vs. 372. 'ἀπάντων ἀεὶ κακῶν ὄργανον.' vs. 374. 'κακοπιπέστατον ἄλημα στρατοῦ.' — 2) vs. 379. — 3) vs. 380 sq. — 4) vs. 622 sq. — 5) vs. 1009 sq. — 6) vs. 638 sq. cfr. vs. 798 sq. — 7) Commentatio eius quae inscribitur: 'Ueber den Aias des Sophocles' invenitur in Museo Rhenano anni MDCCCXXIX. pag. 43 sqq. — 8) vide pag. 29 eius disputationis, quam sermone patrio usus de hac fabula scripsit.

Tecmessae: 'θεοῖς τέθνηκεν οὗτος' sic interpretanti: 1) 'den Goettern ist er gestorben, insofern er ihnen seine Ueberhebung bueszen muszte.' Quam sua quidem sententia sibi ineundam esse rationem cum his indicasset Ajax: 2)

ἀλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκένα
τὸν εὐγενῆ χροῖ,

qui iam non posset honeste vivere, ei moriendum fuit. Caedes vero sui ipsius tantum per animum odio et ira sollicitatum perpetrata, quoniam non satis voluntaria potuit videri, quo magis hoc facinus ex ipso Aiace libero arbitrio et consilio inito videretur profectum esse, non statim manum sibi inferentem finxit eum poeta, sed facit et Tecmessam et chorum omnibus precibus ferocem adeuntes. Quibus ut abiiceret se occidendi consilium prorsus non motus, coniugi suspicatae hanc perniciosam contumaciam, per deos eum obtestanti, ne et ipsam et filium et socios omni tutela orbatos perderet, parum reverentiae diis habens respondet: 3)

ἄγαν γε λυπεῖς. οὐ κάποιος, ἐγὼ θεοῖς
ὥς οὐδὲν ἄρκειν εἰμὶ ὀφειλέτης ἔτι;

ut illi his admonendus esset: 4)

εὐφρημα φῶνει.

Nec est quod existimes, torvum et contumacem Aiace animum gladio se iam transfixuri prorsus ad moderationem revocatum fuisse. Nam quod a Jove ne insepultum se paferetur petit, singularis pietatis documentum non edidit, immo laudandus est Doederleinius, 5) qui 'sepulturae' inquit 'denegationem, cum deprecatur Ajax, nihil aliud facere videtur, quam si Christianus homo mortem minime recusans tantum spatii et dilationis ab hoste peteret, ut supremas preces findere animumque deo commendare liceret, id enim petiisse ne contumacissimo cuidam ignavum, id denegasse vel crudelissimo nefas videtur; erubescendum prope est, tale quidpiam beneficium rogari.' Idem de Aiace morte haec disserit: 'Interiit ultra hominem pollens viribus et animo, sed qui ratus iustitiam et constantiam satis esse ad virtutem, contemtor sit humanitatis proptereaque etiam prudentiae, moderationis, modestiae, mansuetudinis ceterarumque bonarum artium quibus cumulatur virtus, lenioribusque animi bonis parum tribuat. 6) Denique venerabilis est ob virtutes, propter vitia miserabilis.' Et recte is quidem, quod fecit, ut Aiace laudibus quoque locus relinqueretur. Quibus cum ornatus esset, quoniam tristi suo exitu peccatorum poenas dederat, si mortuus etiam eo quod excogitaverunt Atridae supplicio adfectus esset, humanissimi cuiusque animus abhorruisset a tanta severitate. Itaque Ulixes, quem pro inimicissimo semper habuerat Ajax vivus, inducitur a Sophocle qui summa ope nisus ut iusta solverentur mortuo perficeret. Eam partem fabulae qua haec aguntur quod addiderit poeta, multi et fuerunt et sunt, quibus in vituperationem vocetur. Primum enim Coelius Rhodiginus, 'si minus (sunt Jacobi verba 7) propter gravitatem, at propter vetustatem adferendus.' 'scire' inquit 'oportet in Aiace mastigophoro Sophoclis frigus taxari, ut qui tragicos adfectus in comoediae humilitatem remollierit, dum mortuo iam Aiace, de eiusdem sepe- liendi ratione frigidius orationem producit, quam par erat.' Tum Lobeckius de eodem fabulae parte

1) ad vs. 970 ed. III. Nuntius quod refert de Calchante (vs. 740 sq.):

εἶπε κάπεσσηψε, παντοῖα τέχνη
εἰρῆαι κατ' ἡμᾶρ τοδυμφανῆς τὸ νῦν τόδε
Αἴανθ' ὑπὸ οὐρανῶσι, μηδ' ἀφέντ' ἔαν,
εἰ ζῶντ' ἐκεῖνον εἰσιδεῖν θεοὶ ποτέ.
ἔλα γὰρ ἀπὸν τῆδε θῆμέρα μόνη
δίας Ἀθήνας μῆνις,

egregia cum arte inventum et institutum est a poeta, ut Tecmessa et chorus ad Aiace investigandum impulsus invenirent eius corpus primi. — 2) vs. 474 sq. — 3) vs. 586 sq. — 4) vs. 588. — 5) v. scripta acad. Monac. anni MDCCCXXXVII. — 6) v. Schwenck. l. l. pag. 49: 'Im Aias stellt der Dichter uns die Idee dar, dasz Stolz zum Falle fuehrt, wenn er das Maasz ueberschreitet, mag er dabei auch von der edelsten Art sein.' — 7) vide eius 'Questiones Sophocleas' (pag. 182).

haec scripsit: 1) 'carmen tam splendidum et autotragikon ex manibus emittere non possum quin producam velut epicitharisma post fabulam ea, quae de Aiace morte legimus, quae utinam nostrum terminassent carmen. Inest enim in hac postrema fabulae parte v. 1040 usque ad clausulam tanta tenuitas, ut cum Aiace morte ipsa etiam fabula exstingui videatur. Atque in hoc vitium crebro delabi Sophoclem, aut exhaustis omnibus aut non aequabiliter partitis coloribus (quo fit, ut initio valida spatio languescant) iam antiquiores illi artis poeticae disceptatores 2) animadverterunt.' Deinde Kaemmerer 3) 'languidi aliquid longiori illi disputationi inesse' censet, 'quae inter Atridas et Teucrum habetur.' Verum tamen non defuerunt, qui Sophoclis patrociniū suscipere, quorum unus Welcker, licet nimium Aiace faveat, tamen propter summam doctrinae copiam locupletissimus videtur esse auctor. Ac profecto sunt, quae vituperatoribus illis obiiciantur. Clytaemnestram enim et Aegisthum cum viderimus tales dare poenas, quales sceleris atrocitati responderent, tamen Aiace peccatorum sane alia est ratio. Cuius tota miseria exorta erat ex eo vitio, quod aptissime ὑβρεως nomine notatur. Neque enim tanta nequitia foedatus erat eius animus, ut consulto et de diti opera Minervam offenderet, sed ingenii simplicitas et sinceritas nimia tumentium virium fiducia obruta in ferociam abierat, neque tanto opere omnem ex animo suo exstirpaverat humanitatem, ut nulla omnino re offensus Atridarum et Ulixis occidendorum consilium caperet, sed quia manu fortissimum omnium Graecorum praeter Achillem se esse persuasum habebat, iniurias iudicio sibi inflatas esse existimavit. At quam gravibus erat plexus poenis! Qui famae semper et gloriae inserviisset, per furorem summa admissa turpitudine, florens rerum gestarum laudibus, corporis viribus valens vicensque e vita discesserat. Itaque etiamsi peccando Aiace ipsam sibi miseriam contraxisse concedendum est, tamen poena secundum humanae quidem iustitiae rationem nimis severa potuit videri, ut talem eius exitum, cuius laudes ab Homero et Pindaro ornatissimis versibus celebratae in omnium ore versarentur, vix tulissent spectantium Aiace studia, 4) nisi extrema illa pars accessisset ad fabulam, qua in eo elaboravit Sophocles, ut virtutes illius, postquam peccatorum poenas dedit, conspicuae essent uni cuique atque ante omnium oculos proponerentur, ipse vero heros iusta sepultura conditus magnificentissime a placatis diis exceptus esse videretur. Multa quidem mortuo crimini dantur ab Atridis, sed impellunt haec Teucrum, ut quanto emolumento fuisset toto exercitui vivus quantoque detrimento foret subita morte interceptus exponeret. In quibus acquiescerent oportuit spectantium studia praesertim Atheniensium, quos ex Clithenis tempore Aiace in numerum decem illorum heroum principum relatam solenni cultu prosecutos esse scimus ut ἦρωα ἐπώνυμον phylae Aianticae. Itaque Ulixes quamvis vivi inimicus, mortui suscepit patrociniū, quo magnificentissime eius laudes celebrantur celebrataeque, quippe quae ab adversario cumulentur, omnem et viritatis et splendoris speciem prae se ferunt. 5) Nec frustra consumpsit operam. Morem enim gerit Agamemno amico prudenter suadenti, iustaque solvuntur Aiace corpori a Teucro fratre, quem ad modum mortem sibi consciturus a Jove petierat heros, 6) quibus quod fecerit adeuntem Jovem precibus poeta ipsum sibi imposuisse necessitatem huius extremae partis addendae, in qua proponatur Ajax voti sui compos, non inepta est Schneidewini sen-

1) ad vs. 862. editionis prioris. — 2) Adferuntur illi a Lobeckio l. l. — 3) Praemissa est eius commentatio 'de Sophoclis Aiace quid statuendum videatur' indici scholarum gymnasii Olsnensis anni MDCCCXIV. — 4) cfr. Schweneckium (l. l. pag. 67 et 68): 'So ist denn ein hoher, ein edler Held gefallen, der, weil ihm keine Ehre hoch genug war, durch des Schicksals herben Spott die Ehre bis zur Schmach verlor, so dasz er sich vor ihr nur durch den Tod retten konnte. Aber allzuschroff wuerde es sein, wenn die Tragoedie mit seinem Tode schloesse, und keine Wuerdigung und Anerkennung seines wirklich hohen Werthes ein so herbes Ende versoehnd begleitete. Wie Schiller bei Gelegenheit der Nereidenklage um Achilles sagt:

'Nur das Gemeine geht klanglos zum Orcus hinab,'

so hat Sophocles den Aias nicht fallen lassen, ohne seinen Leichnam noch einem neuen Gericht auszusetzen, welches zuletzt demselben beszerere Gerechtigkeit widerfahren laeszt, als Aias bei dem Gericht um die Waffen des Achilles zu finden gemeint hatte. So tritt denn eine Versoehnung am Ende ein, die den hohen Werth des gefallenen Helden selbst aus Feindes Mund feiert, und auch aeuszerlich die Ehre, die er durch das Uebermaasz einer an und fuer sich edeln Leidenschaft getruebt hatte, wiederherstellt.' — 5) vs. 1311 sq. — 6) vs. 810 sq.

tenlia.¹⁾ Superbus cum moderationem abiicisset, praeceps datus erat in perniciem, iusti vero dii, qui ubique servari velint modum, coercent Atridarum insolentiam, qui etiam a mortuo poenas erant repetituri. Itaque prima fabulae parte cum significasset Sophocles, homo licet multis excellat laudibus, quantam calamitatem ὑβρεως errore lapsus ipse sua sibi culpa contraheret, iam extrema parte deos ultores finxit iustos eosdem, quippe qui in virtutes infelicis intuentes vivi Aiaceis pravitatis memoriam adhiberent nullam, sed summa elementia mortuum exciperent, ut hoc tali exitu, si forte quispiam spectantium, quod tam iniqua sorte uteretur Ajax aegre tulisset, quum hunc qui vanae opinionis errore, non malitia peccaverat, magnificentissime praedicatum iusta sepultura efferri vidisset, animo is placaretur eiusque religioni satis fieret.²⁾

Haec de Aiace. Cuius exemplo cum demonstratum sit, inter peccatum et miseriam quae consequbatur non intercedere rationem omni ex parte ad humanam iustitiam convenientem, tum eandem hanc discrepantiam illustrant

TRACHINIAE,

Ἄσπις γὰρ ἐν κακοῖσι θυμῶθεις βροτῶν
μεῖζον προσάπτει τῆς νόσου τὸ φάρμακον,
ἰατρός ἐστὶν οὐκ ἐπιστήμιον κακῶν.

(Fragm. e Tereo ap. Welck. pag. 388.)

quibus duplex proponitur miseria exorta ex vitio non prorsus dissimili illius ὑβρεως, quae Aiace pectus dedit. Atque Aristotelis auctoritatem sequentes quaeramus, num exstet quaedam ἐμφορία tum Herculis tum Deianirae qui primarias partes agunt, qua factum sit, ut ex εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν inciderint. Primum igitur si de Hercule quaerere placet, videmus venenatam illam vestem perniciosam ei fuisse. Deianira vero ut tunicam Nessi cruore quasi medicamento tinctam Herculi tradendam curaret, alia re impellebatur nulla, nisi sollicitudine et angore, ne a coniuge posthaberetur Jolae. Quae etsi antea Herculem multis cum aliis mulieribus rem habere non ad modum indignata erat, tamen in iisdem aedibus una vivere cum aemula et formositate et aetate florente, cum suas delicias iam deflorescere videret, vix ferendum rata, nulla neque in Herculem neque in Jolam irata, ne coniugis animus prorsus sibi abalienaretur prohibitura erat. Unum perfrugium unamque spem relictam videbat, decurrens igitur ad illud extremum atque ultimum, iis artibus quas Nessus moriens suaserat, usa est. Mortifera fuit coniugi vestis, quae vehementissimis doloribus cruciatum perdidit. Harum omnium rerum quae acciderunt postquam Hercules Jolae amori indulgens coniugem offendit usque ad illud temporis momentum, ubi mortiferam vestem induit, naturali quadam lege et ratione evenerant simulque id quod ad nostrum propositum summo opere valet, apparet non insontem mala perpessum esse Herculem, si quidem sua perfidia coniugem pestiferum illud remedium adhibere coegit. Qui iam antea in magnam dedecus et turpitudinem incurrerat. Ignominia enim cum sibi videretur adfectus esse ab Euryto, paternarum iniuriarum poenas repetiturus Jphitum per insidias pectus dederat. Quare non inmerito hanc Schwenckii³⁾ notam subiit, qui: 'Wer,' inquit 'wie Hercules, allezeit ein so strenger Bestrafer des Unrechts war, welcher ueberall als ein

1) in praef. pag. 18. ed. III. — 2) Itaque quod Lobeckius haec profert (ad. vs. 1127): 'excusatur poeta argumenti simplicitate, quod qui praeter eum tractarunt, repraesentando armorum iudicio fabulam ad iustam magnitudinem extendisse videntur; hoc autem reciso Sophocli nihil restabat nisi ut alios litigatores nec minus verbosos induceret,' causas quibus defendatur Sophocles graviores exstare videmus. — Ἀφροσύνης crimen item in Aiace Oileum cadit. Qui cum ad summam etiam audaciam se convertisset, puniendus erat graviter illa lege:

ἔλθ' ἰδὲν ἔδρασαν, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.

(v. Welck. l. l. pag. 161 sq.) Superbiae poenas dedit etiam Niobe Sophoclea (cfr. Welck. l. l. pag. 286 sq.) — 3) l. l. pag. 33.

Raecher des Frevels auftrat, muszte selbst von jeglichem Unrecht rein bleiben, denn seine Strenge stellt ihm das als Gesetz auf. Sich zum Richter Anderer aufwerfen und selber fehlen, ruft die ernste Nemesis herbei, die solches Thun nicht duldet.' Ac profecto ne in filio quidem tanta indulgentia fuit Juppiter, ut tale facinus impune eum ferre pateretur, sed ut refert Lichas: 1)

ἔργου δ' ἕκατι τοῦδε μηρίσας ἀνάξ
ὁ τῶν ἐπάντων Ζεὺς πατὴρ Ὀλύμπιος,
πρατὸν γὰρ ἐξέπεμψεν, οὐδ' ἠνέσχετο,
ὄθρουνεκ' αὐτὸν μόνον ἀνθρώπων δόλω
ἔκτεινεν.

Inhonestam et turpem servitutem perpessus, ut Jola potiretur Oechaliam diruit Eurytumque occidit. Non omnem tum si abiecisset humanitatem, quam debuit Deianirae praestare, iussisset sane Licham nuntium, ne laederetur coniux Jolae adspectu, de hac tacere. At vel famulus, qui Deianiram commiseratus de Jola, quae esset, celavit dominam, post se reliquit herum nullam iam coniugis rationem habentem. Satis igitur iam patet, illum Jolae amorem fuisse fontem, ex quo et nascerentur omnia Herculis peccata, et redundarent omnes in se suosque dolores, ut non immerito Hyllus de ea virgine haec faceret verba ad patrem: 2)

μητοὶ μὲν θανεῖν μόνῃ
μεταίτιος, σοὶ τ' αὐθις ὡς ἔχεις, ἔχειν,

et suo quodam iure videretur canere chorus: 3)

ἔτεκεν, ἔτεκεν μεγάλην
ἃ νέοστος ἄδε νόμῳ
ὁμοιοὶ τοῖσδ' Ἐρινύ.

Neglecta coniuge legitimi matrimonii sanctitatem violaverat, quod delictum cum deorum iustitia impunitum non potuisset ferre, prius quam ex aerumnosa vita discederet, tormenta subiret ille oportuit, quibus tanto opere cruciatus est, ut qui summa constantia gravissima quaeque sustinisset, prae dolore iam feminarum more vociferaretur suoque eiulatu omnia compleret. At oraculi editae erant voces praedicentis, a nemine viventium Herculem esse periturum et significantis omnium aerumnarum finem duodecim annorum spatium, quod cum eo ipso temporis momento congruebat, quo heros tormentis cruciatus iacebat. Dicit aliquis: quid ergo? tu a fato constitutum esse negabis ut pernicii Herculis moriens Nessus auctor esset? Ego vero et nego et refutabo si potero istius modi errorem. Oraculum enim obscurum illud quidem ut assolet et per ambages editum, si in ea positum erat sententia ut significaret, Herculem multa et acerba perpessum obiturum esse mortem, quippe quae homines omnibus molestiis liberaret, auctore Nesso iam non inter vivos versante, perperam vero intellectis iis rebus quas oraculum praedixerat, si heroi prava facinora in se admittenti omnes illae res acciderunt, in hoc tali eventu non cernitur fati necessitas, tollens omnem liberam voluntatem, sed perspicuum est, ipsum sua effecisse culpa Herculem ut oracula eventum haberent. In quem nimirum haec cadunt Schwenckii: 4) 'Wohl hatte ihm das Orakel zu Dodona diese Frist, zu welcher er entsetzlich unterging, untruglich als das Ende seiner Muehsale geweissagt, und so traf es zu, er aber hatte sich den Spruch der Gottheit einseitig gedeutet, als werde er von da an des Lebens Freuden genieszen koennen, und sich vorbereitet, sie zu genieszen, als sie ihm vor den Lippen weggezogen werden. Dabei werden wir inne, was die Geschichte so manches Orakelspruchs bei den Griechen lehren soll und lehrt, dasz es dem Menschen nimmer frommen mag, in seine Zukunft schauen zu wollen, denn wenn ein Gott auch sie bestimmt vorhersagt, der schwache Mensch deutet sich den Gottesspruch seiner Kurzsichtigkeit gemaesz, und handelt von Leidenschaft getrieben, dasz er der geweissagten Zukunft auf geradem Wege zueilt, selbst indem er thoericht vermeint, mit seinem Witze an ein anderes Ziel zu gelangen. Nicht einen Augenblick kommt es Hercules in den Sinn, wohl moege die Stunde, welche

1) vs. 273 sq. — 2) vs. 1223 sq. — 3) vs. 889 sq. — 4) l. l. pag. 29 et 30.

seine Muehsale zu enden bestimmt ist, die letzte seines Lebens sein, die alles Leid so sicher endet, und weil derselbe Spruch ihm angesagt hatte, er werde den Tod durch keinen Lebenden finden, sondern durch einen Schatten aus dem Reiche der Unterwelt, so glaubte er sich in voelliger Sicherheit, wahnend, dieser werde ihn nimmer erreichen.' Errat igitur Petersius, qui putat 1) 'chorum repetere omnem Herculis et Deianirae miseriam ex illo oraculo, quod impendat Herculi omnemque huius tragoediae vim et consilium aperiat.' Nam propter eum locum, quem supra memoravimus, ubi chorus ad Jolam totius calamitatis causam revocat, etiam ad illud carmen advertatur animus velim, quo chorus postquam oraculi mentionem fecit summoque animi dolore adfectus calamitatis acerbitatem deploravit, quo modo factum sit docet, ut ii acciderent rerum eventus quos dii praedixerant, haec canens: 2)

ἔ δ' ἀμφίπολος Κύπρις ἀνασθὼς φανερὰ τῶνδ' ἐφάνη πράκτωρ.

Quae cum ita sint satisque demonstratum videatur, Herculem nullo saevo fato moliente talem habuisse exitum, sed Jolae amorem perniciem ei parasse, nescio an cuiquam haec probari possint Solgeri: 3) 'Der Sohn des Zeus selbst, Heracles, nachdem er einmal menschlich geboren, konnte diesem allgemeinen Schicksale nicht entgehen, und muszte, um zur Gottheit zu gelangen, sich, den Menschen, erst von Grund aus durch die Flamme vertilgen. — Kein eigener Frevler vertilgt ihn, denn diesen laeszt ihn Zeus im Slavendienste abbueszen, sondern sein irdisches Theil selbst, sein gebundenes Verhaeltnisz zu einem Weibe.' Quae cum habeant tantum obscuritatis quantum erroris, tum quod ἀποθέωσιν Herculis Sophoclei ponunt eam, quae ad nostram tantum religionis sublimitatem conveniat iam vituperavit Gruppius. 4) Jam vero si finem imponere placet nostrae de Hercule quaestioni, facile nobis veniam datum iri speramus, quod locum hunc Schwenckianum adferimus totum: 'Diese Tragoedie stellt uns den Heracles dar, durch die Schwaeche menschlicher Leidenschaft untergehend in qualvollem Verderben. — Das furchtbare Bild zeigt uns, wie es keine Menschengroesze gibt, und waere sie auch weit ueber alles gewoehnliche Menschenmaasz hinausgesteigert, welche nicht im Augenblick urploetzlich, und mitten im Traum des schoensten Gluecks von schmeichelnden Bildern einer herrlichen Zukunft umgaukelt, in den Abgrund stuerzen und jammervoll zu nichte werden kann, weil es keine Menschengroesze giebt, die frei von Schwachheit und Leidenschaft waere. Ernster kann an uns die Mahnung zur Selbstbewahrung vor unserer Schwaeche und Leidenschaft nicht ergehen, als durch dieses furchtbare Beispiel, denn wir sehen, wer da thut, musz leiden, was seine That ihm bringt, wir sehen, wie hart an der Bahn des sittlichen Wandels, die uns allein als sicherer Weg des Lebensganges vergoennt ist, Abgruende liegen, in welche ein einziger, scheinbar geringer Fehltritt stuerzen kann. Ja um so ernster und wuerdiger erscheint uns das Schicksal des Menschenlebens, gegenueber der goettlichen Weltordnung, als uns ein ewig gleiches, unwandelbares, unerbittliches Gesetz entgegentritt, welches Rechtthun fordert, ohne das Unrecht irgend zuzulassen durch eine Stufenleiter der Strafen, wie menschliche Satzung im Gefuehle der Schwachheit fuer das Getreibe des Tages sie aufstellt. Der scheinbar kleinste Fehltritt in das Gebiet des Unrechts hinueber giebt der goettlichen Weltordnung gegenueber den Menschen einer strafenden Macht hin, die nicht berechenbar ist, so dasz er nicht

1) 'De peccati in tragoediis Sophoclis vi et natura,' pag 30. — 2) vs. 857. — 3) vide eius praefationem ad Sophocleas tragoedias in patrium sermonem versas, pag. 14. — 4) v. Ariadne pag. 109. Praeter ceteros, qui adferatur dignus est Vogelius sic disserens: 'Trachinae id spectant, ut Herculis in Jolen amorem exitiosum ostendant. Quo ipso necesse fuit, poetam pluries a fama vulgari recedere et non pauca permutare. Itaque pugnam cum Acheloo et Deianirae connubium Nessique caedem ante Joles petitum matrimonium et Iphiti interfectionem et Omphales servitium collocat, usitatam fabulam de Enryti in Herculem iniuriis, quae hunc incitassent ad Oechaliae eversionem, pro Lichae mendacio venditat, evertendae urbis unam causam Joles amorem fuisse insinulat. Porro Herculem a Trachine, ubi Deianira cum liberis remanet, in Euboeam ad sagittandi contentionem omnibus inscientibus mittit, dehinc Tiryntem ducit, ubi Iphitus exstinguitur, post in Lydiam ad Omphalen amandat, unde Hercules in Euboeam revertitur ad Oechaliam evertendam et quae sunt alia.' (vide eius disputationem quam inscripsit: 'Hercules secundum Graecorum poetas et historicos antiquiores descriptus et illustratus,' praemissa est scholarum indici scholae latinae Halensis anni MDCCCXXX) pag. 71. — 5) l. l. pag. 27 sq.

kleines Unrecht auf die Gefahr kleiner Strafe hin wagen kann, sondern nur Sicherheit auf der Bahn des Rechts und der Sittlichkeit zu finden vermag. Ob er einen Finger breit, ob tausend Schritte weit von dieser weiche, gleich ist's, denn er ist den Daemonen verfallen, welche, die sittliche Weltordnung bewachend, ihn in den Abgrund reizen, dessen Rand der verirrte Fusz betreten hat.' Quoniam igitur satis videtur expositum esse de Herculis culpa, si sequitur ut videamus de Deianira ac quaeramus quae eius fuerit *ἀμαρτία*, multi fuerunt praeter Suevernum, ¹⁾ qui prorsus insontem eam interiisse contenderent. At non defuerunt, qui singularium virtutum laudibus excellere Deianiram prorsus non negantes, tamen veram eius culpam non dubitarent accusare, ut Bernhardus Schwenckius Capellmannus Hamacher. Quibus, id quod miramur, etiam Schlegelius est addendus, qui quamvis multum fato in tragoediis antiquis tribueret, tamen sic de Trachiniis iudicat: ²⁾ 'In den Trachinierinnen wird der weibliche Leichtsinns der Deianira durch ihren Tod schoen abgebueszt, und das herculische Leiden ist wuerdig geschildert.' Ac profecto eximia arte in eo elaboravit Sophocles, ut perturbatae mulieris solidam et expressam effigiem te-neamus. Recordemur enim illum locum, quo Deianira vestem Nessi cruore unctam coniugi se missuram esse communicat cum choro. Qui de sententia sua interrogatus haec respondet: ³⁾

ἀλλ' εἴ τις ἐστὶ πίστις ἐν τοῖς δρωμένοις

δοκεῖς παρ' ἡμῶν οὐ βεβουλεύσθαι κακῶς.

Probari igitur sibi dicit Deianirae consilium, si sit quod speret, artes ad quas confugerit prospere eventum habituras esse. ⁴⁾ Simul his monita ut indicaret fiduciae in illis artibus collocatae causam et rationem, bonas eas esse re et usu se edoctam esse cum negasset, chorus vero fiduciam, nisi accederet scientia usu parata, cogitari posse nullam dixisset, prorsus non intellegens quae ille suaserat, simulatque Licham ad Herculem iam rediturum conspexit, respondet mentis suae vix compos: ⁵⁾

ἀλλ' αὐτίκ' εἰσόμοσθα

iubetque famulum coniugi fatalem vestem tradere. Recte igitur ac vere Bothius: 'perturbata' inquit, 'mulier aliud respondet ac suaserat chorus, quasi non domi, sed in ipso Hercule faciendum sit periculum.' ⁶⁾ Ceterum si tale aliquid iactat ad chorum: ⁷⁾

μόνον παρ' ἡμῶν εἶ στεγοίμεθ', ὡς σκότῳ,

κἂν ἀσχερὰ πρόσσης, ὅν ποτ' ἀσχήνη πεσεῖ,

nonne etiam haec, ut Bothii verbis utar, 'prava sententia, conveniens feminae de statu mentis de-iectae?' Quae ubi ex certis indicibus suspicata est, quam perniciose vis inesset cruori illi, nemini iam se promittit suasuram esse ut adgrediatur rem cuius dubius atque incertus sit eventus et in hunc modum ratiocinatur: ⁸⁾

πόθεν γὰρ ἔν ποτ', ἐντὶ τοῦ θνήσκων ὁ θῆρ

ἐμοὶ παρέσχ' εὖνοιαν, ἧς ἐθνησχ' ὑπερ;

οὐκ ἔστιν. ἀλλὰ τὸν βάλοντ' ἀποφθίσαι

χρηζῶν ἐθελγεν, ὃν ἐγὼ μεθύστερον,

ὄτ' οὐκ ἔτ' ἐρκεῖ, τὴν μάθῃσιν ἀρνύμαι.

Quae si prius et in tempore animo perpendisset, neque sibi neque coniugi parasset interitum. Omnino igitur non est, quod dubitemus de Deianirae culpa incepta sua *μὴ καλὰ βουλευματα* ⁹⁾ esse dicentis. Nec si antea dixerat: ¹⁰⁾

1) vide eius disputationem, quae inscribitur: 'Ueber Schillers Wallenstein in Hinsicht auf die griechische Tragoedie' pag. 194 et 195. — 2) 'Ueber dramatische Kunst und Litteratur' tom I. pag. 177. — 3) vs. 585 sq. — 4) Ne hunc quidem locum intellexit Gruppius, cui chorus videatur prorsus adsensus esse Deianirae et laudasse eius consilium. — 5) vs. 591. — 6) Schneidewinus ad l. l. 'Deianira miszdeutet in ihrer Hast die Meinung des Chors, wenn sie am Hercules die Probe machen will'. — 7) vs. 593 sq. cfr. Schneidew. ad h. l. 'der ganze, eigentlich dem Character der Deianira zuwiderlaufende Gedanke verraeth die heftige Wallung ihres Innern: Deianira ist augenblicklich so von *ἄτη* umduerstert, dasz es ihr, wie der Jocaste im O. R., genuegt, wenn ihr Thun der Welt verborgen bleibt.' — 8) vs. 704 sq. — 9) vs. 712. — 10) vs. 579 sq.

κακὰς δὲ τόλμας μὴτ' ἐπιστάμην ἐγὼ,
μὴτ' ἐκμάθουμι, τὰς τε τολμώσας στυγῶ,

cum Gruppio contendit potest, his id sibi voluisse Sophoclem, ut significaret omnem temeritatem et levitatem prorsus abesse a Deianira, immo haec etiam evidentiori sunt documento, Deianiram cum ab omni abhorreret conatu, quem perniciosum coniugi amatissimo fore persuasum haberet, si nihilo minus ad pestiferas artes confugit, summa adfectam fuisse animi perturbatione. Et totum hunc locum inde a versu 573 usque ad versum 578 recte interpretatur Wunder, sic eius nexum sensumque comprehendens: 'a malis autem artibus quamquam abhorreo, tamen si quo veneno Herculem ita capere possim, ut plus me quam mulierem illam amet, eo utendum putem, nisi forte vobis temere facere videor; si minus, abstinero.' At Licham ad Herculem profecturum conspiciens cum festinatione opus esset neque cunctandi daretur spatium, nihil agens, nihil moliens, nihil cogitans, quam ut coniugem abalienatum sibi reconciliaret, animo perturbata perperam intellexit chori responsum peccavitque temeritatis errore. Sic insciens quidem et se et coniugem perdidit, ut omnium commiseratione dignissima sit, sed non a fati cuiusdam saevitia ducenda haec strages, nam omnes res quae acciderunt, graves illas quidem et acerbas, naturalem, ut ita dicam, tum causam habere, tum ordinem percurrere vidimus. Perfidia offendit Hercules uxorem, quae mariti animum reconciliatura imprudenter artibus usa, quibus ab inimico moriente suppeditatis diffidere debuit, et ipsi et coniugi perniciosa fuit. Ac licet ratio quae exstat inter haec peccata et miserias, non omni ex parte respondeat illi, qualem humana iustitia interponit inter rei crimen et poenam, tamen uterque suo quodam modo ipsi sibi contraxit calamitatem, ut, quem ad modum etiam Schwenckium statuere iam supra vidimus, eorum interitu nobis persuadeatur, esse quendam ordinem divinitus institutum, secundum quem unum quodque peccatum, quamvis parvum sit, fortuna adversa ac saepenumero inopinata strages et ruina excipiat, ut si quis tuto velit aetatem degere et tranquille, is, talia spectans moneatur, quanto opere cavendum sit, ne unquam deflectat a recta via. Ceterum quod docendi et praecipendi consilium a vera et perfecta tragoedia abhorreere videtur putasse Gruppius, 1) illud velim recordatus sit, ab ipsis veteribus poetas tragicos *πατέρας τῆς σοφίας καὶ ἡγεμόνας* adpellatos esse, ut Gesner non dubitaret Graecorum theatrum pro eorum schola et ecclesia habere. Quamquam enim neque probatur nobis eorum opinio, qui consulto poetis in primis id sequendum esse contendunt, ut totos se conferant et convertant ad vitae morumque disciplinam emendandam, et summo iure Lessingium 2) dixisse censemus: 'dem dramatischen Dichter ist es gleich viel, ob sich aus seiner Fabel eine Wahrheit folgern laeszt, oder nicht,' tamen cum proprium sit poesis scenicae proponere res et actas et agendas, ipsis illis rebus sententia aliqua inlustratur expressa, id quod item vidit Aristoteles tragoediam dicens propius quam historiam accedere ad philosophiae rationem. 3) Sed exstitit praeter Gruppium alius quidam Schlegelii vituperator, Thielemannum 4) dico, qui cum levitatis errorem depingendum omnino abhorere a tragoediae gravitate dicat, tum si levitatis errore lapsa esse diceretur Deianira, casu ac fortuito per ipsum hunc errorem Herculem interiisse videri contendit. Primum autem homines levitate errantes praesertim mulieres, non indignos esse qui in tragoedia spectentur, vel Jocastae Sophocleae exemplo infra probabimus. Atque levitatis notio si minus placet, quin temeritatis nomine Deianirae error notetur non repugno. Neque enim consentire possum cum Capellmanno, qui multum discriminis inter duo haec crimina interesse ratus Schlegelium levitatem Deianirae accusantem in vituperationem vocat, cum ipse eius temeritatis crimen non auderet defendere. Tum vero quamvis levis, vel si mavis, temeraria illa

1) Sic in Schlegelium invehitur: 'Danach kommt es ja heraus, als ob jenes Stueck eins von jenem morali-schen Alltagszuschnitt waere, wo Jemand suendigt und nachher die verdiente Strafe empfaengt, so dasz eben hierin die Befriedigung liegt und die Kunst die Moral vertreten musz.' Ariadne pag. 107. — 2) Hamb. Dramat. I. pag. 260. Idem alio loco: 'der wahre' inquit 'Tragikus laeszt seine Personen ihrem Affecte, ihrer Situation gemaesz sprechen und bekuemmert sich nicht im geringsten darum, ob sie lehrreich und erbaulich sprechen.' — 3) de art. poet. cap. 9, quem locum optime interpretatus est Bernhardus in hist. litt. Graec. tom II. pag. 695. cfr. Boeckhium ad Sophocl. Antig. pag. 261. — 4) In indice scholarum gymn. Merseb. anni MDCCCXLIII.

compelletur, tamen Herculem omnino non liberari crimine neque casu quodam vel fortunae temeritate in miseriam incidisse exposuimus. Quam nostram opinionem herois clarissimi peccatis nullam praetendentem obscuritatem, perperam contenditur refutari ab Hyllio filio haec exclamante: 1)

αἶρετ', ὀπαδοί, μεγάλην μὲν ἔμοι
τούτων θήμενοι συγγνωμοσύνην,
μεγάλην δὲ θεοῖς ἄγνωμοσύνην
εἰδότες ἔργων τῶν προσσομένων.
οἱ φύσαντες καὶ κληζόμενοι
πατέρες τοιαῦτ' ἐφοροῦσι πάθῃ.

Etenim hunc patris amantissimum eiusque ἀμαρτίαν parum curantem hoc modo incusare cum deos, tum in primis Jovem quamquam non alienum fuit ab opinionis ratione filii, tamen non item Sophocli dii in eandem iniquitatis vituperationem incurunt. Juppiter Sophocleus matrimonii sanctitatem violatam non potuit pati impunitam esse, ut ne haec quidem Hylli verba: 2)

λαθίπορον δ' ὀδυνᾶν οὐτ' ἐνδοθεῖν, οὐτε θύραξέ γ'
ἔστι μοι ἔξενόσαι βίωτον. τοιαῦτα νύμει Ζεὺς,

nos adducant, ut summi numinis aut temeritatem aut saevitiam intellegamus, licet concedendum sit, filium quae ex patris peccatis redundarant mala insontem tulisse, cuius rei certissimam esse rationem in ipsa arte tragica infra videbimus. Sed ut extremum habeat aliquid disputatio nostra de Trachiniis, concludam illud de Herculis et Deianirae culpa, adlatō hoc loco Schneidewiniano: 3) 'Auch das jaehre Verderben des Herakles und der Deianira bringt den Willen der Goetter zu Ehren und auch dieses Drama schaeft auf eine ergreifende Weise ein, dasz der Mensch denkt, Gott lenkt. Diese beruhigende, fuer den athenischen Zuschauer noch einleuchtendere Einsicht laeszt der Dichter in den bedeutsam nachhallenden Schlussworten den Chor 4) verkuenden, wie dieser schon 862 ff. zu der Einsicht gelangte, dasz das boese Spiel der Aphrodite nur der Vollstreckung eines hoehern Willens gedient habe. Das nun ist das Tragische, dasz die Ehegatten trotz der laengst voraus bestimmten Zukunft und der ihrem menschlichen Beginnen gezogenen Schranken vollste Freiheit haben, nach Gutduenken zu schalten. Ihnen ist die Zukunft geweissagt. Aber was frommt dem kurzsichtigen und leidenschaftlichen Sterblichen, wenn ihm ein Blick in das Dunkel kommender Tage vergoennt wird. 2) Gedenken Beide des zweideutigen Orakels dann und wann, es ist nicht vorhanden, sobald die Erinnerung daran heilsam waere: vom augenblicklichen Gelingen berauscht oder mit allen Sinnen auf die Durchfuehrung ihrer Plaene geheftet verlieren Beide das Orakel aus den Augen. Gerade da aber, wo Beide das Glueck und zwar das suesze Glueck der Liebe durch eifrigste Anstrengung zu erhaschen waehnen, vergessen sie des Goetterspruchs oder legen ihn sich aus, dasz er ihren Wuenschen dient. Weit entfernt, das so nah scheinende Glueck zu erfassen, fuehren sie eben durch ihr in ganz andern Gedanken unternommenes Handeln die alten Goettersprueche zu vollster Erfuellung hinaus. Liebe wird durch Liebe gestraft: durch ihr eigenes Thun bereiten die Liebenden einander den Untergang.'

Dixi de Trachiniis, pergam ad eas fabulas quibus Labdacidarum res exponuntur. Supra cum viderimus Sophoclem Pelopidarum miseriae fontem aperuisse, tamen quod in Antigona canit chorus: 5)

ἀρχαῖα τὰ Λαβδακιδᾶν οἴκων δοῶμαι
πῆματα φθιτῶν ἐπὶ πῆμασι πίπτοντ'.
οὐδ' ἐπαλλάσσει γενεᾶν γένος, ἀλλ' ἐρείπει
θεῶν τις οὐδ' ἔχει λύσιν,

culpa auctoris gentis significatur nulla. Et ne haec quidem Jocastae verba: 6)

1) vs. 1254 sq. — 2) vs. 1017 sq. — 3) praef. pag. 24 sq. — 4) Schneidewinus extremos quattuor versus fabulae non Hylli, sed choryphaei verba esse pro certo habet. Vide tamen Hermannum ad h. l. — 5) Ant. vs. 589 sq. — 6) Oed. R. vs. 704 sq.

χορημὸς γὰρ ἦλθε Λαίῳ ποτ', οὐκ ἐρῶ
 Φοῖβον γ' ἅπ' αὐτοῦ, τῶν δ' ἐπηρεϊῶν ἄπο,
 ὡς αὐτὸν ἤξει μοῖρα πρὸς παιδὸς θανεῖν,
 ὅστις γένοιτ' ἐμοῦ τε κἀκείνου πάρα,

de Laii culpa qua offensi illa edixerint dii, certiores nos faciunt. Verum tamen cum nullas ille agat partes neque in Oedipo Rege neque in Oedipo Coloneo neque in Antigona, nescio an ea de re videatur hoc loco non quaerendum esse.¹⁾ Oedipus vero quod — ut chori verbis utar — in tantum 'κλέδωνα δεινῆς συμφορᾶς ἐλίλυθεν' multi fuerunt qui ad illam fati necessitatem revocandum esse duxerunt. Ac revera Oedipi miseriae initium est paterna caedes, qua si abstinuisset filius matrem certe non duxisset in matrimonium. At invitus et inscius cum factus esset parricida, a fato Oedipus iam prius quam natus esset, videtur destinatus fuisse ad acerbissima mala perferenda, ut rata fierent quae teste scholiasta Euripideo²⁾ Pelops Laio precatus erat: 'μέχρι παιδῶν εἶναι τὸ κακόν.' Gravem hanc rem de

ŒDIPO REGE

Καὶ τὸν θεὸν τοιοῦτον ἐξεπίσταμαι,
 σοφοῖς μὲν ἀνικτῆρα θεοφάτων εἴει,
 σκαιοῖς δὲ φάλλον κἄν βραχεῖ διδάσκαλον.

(Fragm. Alcmæonis ap. Welck. pag. 283.)

disputaturi in quaestionem vocabimus.

Primum autem consideretur velim, quanto opere cavendum sit, ne poetae sententia cum vulgari opinione confundatur, cui quin gereret morem, saepe non potuit facere, praesertim in componendis tragoediis, quarum argumenta in fabulis vulgi ore celebratis posita erant. Hac igitur ratione cum impediretur ne omnia ad suum arbitrium fingeret, etiamsi nimis severi dii in Oedipo Rege se praestant, tamen non potest colligi item Sophoclem tam severos illos sibi finxisse, immo quod ei persuasum fuerit vel maxime ex Oedipo Coloneo cognoscitur, qua in fabula componenda nihil impedivit poetam nihilque eius consiliis obstitit. At quantum in eo fuit, iam Oedipum Regem componens lenire studebat illam tristitiam et severitatem, quae in Oedipi misera fortuna inerat. Qua in re quo modo quantaque arte elaboraverit videamus.

Forte cum in epulis aliquando in Oedipum adultum, qui in regia Polybi domo educatus erat, convivarum unus per ebrietatem hoc maledictum contulisset, ut adulterinum eum compellere non dubitaret, ille ira commotus insequenti die, quid hic tali maledicto sibi voluerit ex parentibus coe-

1) Ceterum non negligenda sunt quae tradidit Aristophanes Byz. in Phoenissarum Euripidearum argumento, ubi haec leguntur: 'οὗτος (Λαῖος) ἀφικόμενος ποτε εἰς Ἡλίον καὶ τὸν τοῦ Πέλοπος υἱὸν Χρῆσιππον ἰδὼν --- καὶ ἀλοῦς τούτου κατάκρας τῷ ἔρωτι, ἀπάσας εἰς Θήβας ἤνεγκε καὶ συνῆν αὐτῷ τὰ ἐρωτικά, πρῶτος ἐν ἀνθρώποις τὴν ἀρθροσφθορίαν εὐρών ---. ὁ δὲ Πέλοψ μαθὼν τοῦτο κατηγορῶσατο Λαίῳ μηδέποτε μὲν παῖδα τεκεῖν, εἰ δ' ἄρα καὶ συμβαίη, ἅπ' αὐτοῦ τούτου ἀναγεθήσεσθαι. διὰ ταῦτα πολὺν ἤδη χρόνον ὁ Λαῖος ἄπαις ὢν παραγίνεται εἰς Πυθίαν καὶ παιδῶν αἰτεῖ γονίην. καὶ ἀκούει τοιάνδε χορημὸν·

Λαῖε Λαβδακίδη, παιδῶν γένος ὄλβιον αἰτεῖς;
 τέξεις μὲν φίλον υἱόν, ἀτὰρ τόδε σοι μόρος ἔσται,
 παιδὸς ἐοῦ χεῖρεσσι λιπεῖν βίον· ὡς γὰρ ἔνευσε
 Ζεὺς Κρονίδης Πέλοπος στυγεραῖς ἀραῖσι πιθήσας,
 οὐ φίλον ἤρπασας υἱόν· ὁ δ' ἠῤῥατό σοι τάδε πάντα.'

2) ad Phoen. vs. 66.

pit sciscitari. Quos videns aegre ferentes eius modi opprobrium gaudebat quidem, sed, quae sciscitanti responderant quia dubitationem quandam attulerunt de vera sua origine clam et patre et matre Apollinis oraculum ivit consultum. Sed Polybi filius num sit necne in dubitationem qui modo vocasset, de origine sua prorsus non certior factus, subito tamen illius filium se esse pro certo habuit Corinthumque vitare constituit ¹⁾ nihil iam curans illud convivae opprobrium parentumque ambiguum responsum. Quo in consilio temeritatem quandam et inconstantiam inesse nemo non intelleget. ²⁾ Consilium fugiendi exsequens obviam factus patri in Phocide terra, commisit parricidium. At nescium eum hoc perpetrasse supra confessum est. Non me id quidem fugit, neque quod occiderit patrem crimini ei do, sed quod omnino occiderit mihi certe vituperandus videtur esse. Erat quidem illis temporibus leviori crimini eius modi caedes, at quem deus monuerat ne patrem occideret caveret, omni is debuit caede abstinere. Obviam sibi venire Laium cum satellitibus suis cum vidisset, si prudenter ultro recessisset profecto non coegisset neque regem neque aurigam ut vi (πρὸς βίαν) repelleretur. Vis autem ubi ipsi inlata est, non dubitat inire certamen unus cum nullis iraque commotus ferit aurigam. Quam ob rem currum praeteriens petitus illis διπλοῦς κέντροισι non modo par pari retulit (οὐ μὴν ἴσην γ' ἔτισε [Laius]), sed etiam cecidit adversarium tantaque fuit caedis auctor, ut praeter unum servum nemo effugeret vivus. Sic accidisse rem cum ipse enarret Oedipus Sophocleus, ³⁾ eam certe vituperationem incurrit, ut nimiae animi perturbationi flagrantisque irae immoderato ardori indulsisse recte dicatur. ⁴⁾

Eiusdem quod in matrimonium duxit Jocastam, matrem suam illam esse quamvis ignoraret, tamen et accusanda est levitas et notatur recte his Petersii verbis: 'quid levius, quam continuo post caedem perpetratae interfecti regis viduam (interfectum esse Laium Thebani statim cognoverant) uxorem ducere, cum et in suspicionem venisset matrem quam putaret non esse matrem suam et deus docuisset, in fati esse ut patre interfecto matrem duceret.'

Ad ea vero peccata de quibus modo diximus, accedunt alia quaedam quibus in tragoedia Sophoclea quasi maculis et notis adpersus est splendor virtutum boni regis, quibus multis et egregiis Oedipum ornatum esse omnino non negamus. ⁵⁾ Quid enim dicam de vehementia illa, qua invehitur in Tiresiam vatem, quid de iracundia, qua caecus praecepsque fertur in Creontem? Nota certe sunt omnibus, qui hanc fabulam legerunt. Sciscitanti cum non satis faceret vates, eo temeritatis et violentiae adductus est rex, ut quem primum summa benignitate et reverentia exceperat, in eiusdem integritatem grave hoc et prorsus iniustum converteret crimen: ⁶⁾

ἴσθι γὰρ δοκῶν ἐμοὶ
καὶ ξυμφυτεῦσαι τοῦτογον, εἰργάσθαι θ' ὄσον
μὴ χερσὶ καίνων· εἰ δ' ἐτόγγανες βλέπων,
καὶ τοῦτογον ἂν σοῦ τοῦτ' ἔφην εἶναι μόνον.

Quamquam enim ignorabat causam silentii Tiresiae, tamen in eius probitate tantam fiduciam collocatam debuit habere, ut non vim ei adferret, nec quamvis regis communi saluti prospicientis interesset, inveniri Laii interfectorem, recusanti vati tam contumeliose meledicere fas erat, neque contemnenda erant Oedipo haec eiusdem verba: ⁷⁾

1) v. vs. 767 sq. — 2) cfr. Schwenckium l. l. pag. 108: 'Das ist wenigstens keine Vorsicht und kein Ernst, wie die schauerliche Weissagung erheischt haette.' — 3) vs. 791 sq. — 4) cfr. Steinerum: 'Ueber die Idee des Sophocles von der goettlichen Vorsehung' (in indice schol. gymn. Zullichav. anni MDCCCXXIX) pag. 16, Petersium l. l. pag. 14, Bluemnerum 'de Sophoclis Oedipo Rege' pag. 45, Leonhardum 'ueber einige Punkte aus Sophocles Tragoedien dessen frommen Sinn betreffend' (in indice schol. gymn. Rottweil. anni MDCCCXLIII) pag. 17, Schwenckium l. l. pag. 109; denique Vischerum illum Tubingensem, qui: 'Oedipus' inquit: 'erscheint zwar vorzueglich als weiser Heros, aber er hat doch auch die jaehzornige Heldennatur, und so bedenkt er nicht, dasz der Zufall ihm auflauert, dasz er durch den Orakelspruch gewitzigt sein sollte, da er den begegnenden, uebrigens nach griechischen Begriffen an sich mit Recht, erschlaegt.' — 5) Scholiastam, quod hac laude ornaverit Oedipum: 'φιλόδημον καὶ προνοητικὸν τοῦ κοινῆ συμφέροντος τὸ τοῦ Οἰδίποδος ἦθος, καὶ εὐνοίαν ἔχων ἀπὸ τοῦ πλήθους δι' ὃν αὐτοῦς εὐεργέτησεν' (ad. vs. 1.) iniuste ac temere fecisse cum neminem viderim contendere, non est quod locis adlatis, quam vere illa praedicata sint probem. — 6) vs. 347 sq. — 7) vs. 409 sq.

εἰ καὶ τυραννεῖς, ἐξισωτέον τὸ γούν
 ἴσ' ἀντιλέξαι· τοῦδε γὰρ κέγ' κρατῶ.
 οὐ γὰρ τι σοὶ ζῶ δοῦλος, ἀλλὰ Λοξία.

Atque coram vate se solvisse Sphingis aenigma, quod insolenter iacet, 1) non immerito in vituperationem vocatur Leonhardo. 2) Remoto Tiresia iracundiae aestu vel maximo in Creontem effervit, 3) ut neque choro morem gerens, qui ardorem animi aestuantis sedare atque ad moderationem et tranquillitatem revocare studebat, neque uxoris preces curans, gravissimum de Creonte se sumpturum esse supplicium minatur. 4) Quae ingenii ferocitas quam sit non modo importuna sed etiam perniciosa significat Creon secedens, qui hanc edit vocem: 5)

στυγνὸς μὲν εἶκον δῆλος εἰ· βραῦς δ' ὅταν
 θυμὸν περάσῃς· αἱ δὲ τοιαῦται φύσεις
 αὐταῖς δικαίως εἰσὶν ἀλγισταὶ φέρειν,

de quibus verbis recte sic iudicat Schwenckius: 6) 'Damit hat der Dichter das Hauptuebel des Oedipus ausgesprochen, denn dieses bestand in dem aufbrausenden Gemueth, das statt hereinbrechende Uebel durch Geduld zu mildern, durch seine eigene Glut zu brennender Qual entzuendete.' Ceterum quanta iniuria adfecerit Creontem tragoedia exeunte ipse intellegit Oedipus, si quidem non dubitat profiteri: 7)

οἴμοι· τί δῆτα λέξομεν πρὸς τόνδ' ἔπος;
 τίς μοι φανεῖται πίστις ἐνδοίκος; τὰ γὰρ
 πάρος πρὸς αὐτὸν πάντ' ἐφείρημαι κακός.

Certior factus de morte Polybi, quem pro patre suo habebat, nullo iam gaudii insolentiae adhibito modo inludit etiam oraculis. 8) Quam temeritatem etiam clarius significat Sophocles, opponens ei Creontem pietatis laude excellentem, quippe qui Oedipo excaecato ut exterminetur oranti suum sequens arbitrium non audeat obtemperare, sed deum hac de re consulere in animo habeat, quod cum mirum videretur Oedipo sic interroganti: 9)

οὕτως ἄρ' ἀνδρὸς ἀθλίον πέυσεσθ' ὑπερ;

respondet Creon: 10)

καὶ γὰρ σὺ νῦν τ' ἂν τῷ θεῷ πίστιν φέροις,

quae aperte spectant ad eam Oedipi audaciam notandam, qua ante oraculorum auctoritatem spreverat. — Sed quorsum hic quae peccaverit Oedipus enumeravimus? Omnis enim eius miseriae atrocitas cum in eo posita esset, ut parricida matrisque coniux exstaret, quoniam ex illis vitiis, de quibus modo disputavimus, neque parricidium neque incestum matrimonii profectum erat, tota illa enumeratio videtur supervacanea atque etiam temeraria? Hanc qui proponit quaestionem, parum perspexit Sophocleae artis subtilitatem. Nam poeta ne omnibus virtutum laudibus cumulatus in miseriam incidisse videatur Oedipus pro virili sua parte impediturus, cum bonis miseri artibus maculas quasdam adspargeret, nimirum id sequebatur, ut leniretur aliqua ex parte fati severitas et perspicuum fieret id non per temerariam saevitiam tantas calamitales conflavisse homini vel insonatissimo. Quem quod oraculis inluentem finxit, efficere certe studuit ut omnes ad unum eo commoverentur desiderio, ut illa rata fieri vellent spectare. Eadem mirabili arte etiam in eo elaboravit poeta, ut ne Jocasta quidem prorsus insons in communem Labdacidarum calamitatem incidisse videretur. Quae mortui Polybi nuntio adlato effusae laetitiae insolentia exultare coepit, ut profecto haberet quod sic iudicaret scholiasta: 'πενδεντικόν τι ἐγκείται τῷ δράματι, ὡς οὐ δεῖ καταφρονεῖν τῶν θεῶν. οἱ γὰρ τοιαῦτα φθεγγόμενοι μετ' ὀλίγον φανήσονται οἰοί εἰσιν,' quae probantur toto qui sequitur chori cantu. 12) Indignans is quidem acerbique ferens tantam Jocastae temeritatem, postquam morum integritatem et pietatem iustis laudibus celebravit, impietatem quae consequantur acerbissima mala exponit, Jovemque omnibus precibus orat ne oracula ab Jocasta modo

1) vs. 391 sq. — 2) l. l. pag. 18. — 3) vs. 531 sq. — 4) vs. 622. — 5) vs. 669 sq. — 6) l. l. pag. 112. — 7) vs. 1406 sq. cfr. 1420 sq. — 8) vs. 957 sq. — 9) vs. 1431. — 10) vs. 1432. — 11) vs. 939 sq. — 12) vs. 856 sq.

contempta irrita fieri neve omnem deorum cultum et religionem tolli pateretur. Itaque si redire placet ad Oedipum, accusandus est Thierschii error, qui hunc in modum disserit: 1) 'Oedipus ist nicht rein tragisch, wie Aristoteles den Helden haben will, er ist nicht schlecht, wie er selbst fuehlt, er ist gut, ein ausgezeichneter Mensch in jeder Hinsicht. Das Schicksal vernichtet ihn nur, weil ihn sein Vater gegen das Schicksal gezeugt, wofuer er doch Nichts kann.' Praeter locum ex Oedipo Coloneo excerptum quem adfert Thierschius, de quo infra aptius quaeretur, fortasse cogitavit de hac Oedipi voce eiusque similibus: 2)

ἄφ' οὐκ ἐπ' ὁμοῦ πάντα δαίμονος τις ἂν
κρίνων ἐπ' ἀνδρὶ τῶδ' ἐν ὀρθοίῃ λόγον;

Verum tamen haec non infringunt eam sententiam qua nos ducimur, Oedipum Sophocleum aliquid culpae in se admisisse, sed proponunt opinionem consentaneam ad animi adfectionem viri, qui cum invitum et nescium in res atrocissimas se intellegat incurrisse, eadem ratione in primis sibi videatur ἐχθροδαίμων esse. 3) Contra laudandus Schwenckius sic de Oedipo Sophocleo iudicans: 4) 'Haette der Dichter in dem Oedipus die Idee der Vorausbestimmung des Menschen zu dem, was ihm das Leben Schlimmes bringt, als ein durchaus Unvermeidliches in der ganzen Schroffheit, welche dieselbe folgerecht durchgefuehrt, in sich faszt, darstellen wollen, so durfte Oedipus nicht so kurzsichtig, leidenschaftlich und heftig geschildert werden, denn nur wenn dem Menschen ohne alles sein Zuthun ein Leid trifft, vermag jener schroffe Gedanke Platz zu gewinnen. Unglueck, aehnlich dem des Oedipus ist ohne alle Willensschuld zwar immerhin ein ueberherbes Unglueck, aber da die Goetter ihn nicht strafen, sondern er sich nur selbst aus Heftigkeit des Augenlichtes beraubt, so trifft es nur das Gemueh mit dem Schmerze, dem nicht der Stachel des boesen Gewissens innewohnt, und wie tief solch ein Schmerz auch die Seele verwunde, das Bewusstsein, nur durch Mangel an Vorsicht, oder durch Verkettung der Umstaende willenlos in solch Elend gerathen zu sein, laeszt ihn nicht in dem Gedanken der Unwuerdigkeit und des Verbrechens untergehen. Findet doch auch Oedipus, wie Sophocles es spaeter weiter gedichtet hat, obgleich die Erinnerung an dieses Unglueck ihm schmerzlich bleibt, den Frieden der Seele, und erkennt, dasz er in seinem Wuethen gegen sich zu weit gegangen sei, und sehen wir ihn sogar der goettlichen Gnade theilhaftig werden. Wir koennen daher den Koenig Oedipus nicht mit Recht als eine schroffe Schicksalstragoedie ansehen, in welcher ein frommer und gerechter Mensch ohne alles Verschulden von einem Schicksal, das wie eine hoehnische Tyrannenlaune sich auf ihn stuerzt, zermalmt wird, so dasz der Anblick dumpf niederbeugt, statt die Leidenschaften zu reinigen.' Quae quas ob causas nobis quidem probentur cum modo expositum sit, non potuimus acquiescere in hac Schneidewini sententia: 5) 'Der den Goettern einmal verhaszte Oedipus bestaeltigt den Volksglauben, dasz manchem trotz des besten Willens nichts gelinge, weil er den Goettern zuwider sei: ein Glaube, der aus der Beobachtung des oft schreienden Abstandes zwischen Verdienst und Schicksal entsprang. Niemand wolle glauben, diese Auffassung des Oedipus vertrage sich nicht mit dem sittlichen Standpunkte unsers frommen Dichters. Die Grundlage seiner nie genug zu bewundernden Kunstschoepfung fand er fertig vor: Schuld und Strafe in Einklang zu setzen konnte nicht seine Aufgabe sein, falls er nicht den Sinn der Sage verderben wollte. Sodann beachte man, dasz Oedipus, wenngleich persoendlich noch so rein, doch die Schuld seiner Aeltern bueszt. Denn nach dem Glauben des Alterthums werden die Missethaten der Aeltern oft an Kindern und Kindeskindern heimgesucht, und sogar im bloszen Verkehr zieht die Suende der Unreinen die Reinen mit ins Verderben.' Nam quae de vulgari illa opinione dicit et de summo fabularum memoriae consensu, quo poeta impeditum se vidit, vera esse omnia facile concedentes, tamen, id quod erat vel maximi momenti, laudandam esse egregiam diligentiam qua poeta Oedipi moribus maculas adspargens vim fatalem ad modum lenivit, quoniam omnino fugit virum doctissi-

1) 'Ueber das Schicksal in den griechischen Tragoedien pag 19.' — 2) vs. 821 sq. cfr. 1326 sq. — 3) vs. 809. cfr. vs. 1337 sq. — 4) l. l. pag. 119 et 120. — 5) introd. ad Oed. R. pag. 19. ed. III.

num, si in arte illa exponenda non temere elaboravimus, videmur nostro iure quodam modo dissentire ab eruditissimo Sophoclis interprete. Ceterum non est neglegendum etiam Aristotelem Oedipum adferre exemplum eorum qui ἐμαρτία τινί inciderint in adversam fortunam. Verum tamen hoc concedendum est, illa peccata, etsi quadam ex parte illius virtutum luminibus officiant, tamen eius modi esse, ut inter ea quae peccaverit et quae perpessus sit, intercedat ratio, qualis in ceteris tragoediis Sophocleis vix inveniatur. Quare cum item Oedipus sibi vindicare posset illud Tyronis: 1)

ἄκων δ' ἐμαρτῶν οὐτις ἐνθροπὸς κακός,

poeta ab omni diri cuiusdam fati cogitatione abhorrens oraculorum, quae contemni coepta erant, probata fide et auctoritate, in eo elaboravit ut is talis vir, cuius virtutum decus maius fuerat, quam quod vitiorum dedecore sublatum esset omne, expiatis omnibus peccatis, diis reconciliatus esse atque multa et atrocita perpessus aliquando molestiis omnibus expeditus in tranquillum portum in tutumque refugium videretur venisse, id quod perfecit ea tragoedia quae inscribitur

ŒDIPUS COLONEUS.

Ἄ δ' ἀρετὰ βαίνει διὰ μόχθων.

(Eurip. Heracl. vs. 625.)

Polynice regnante cum patria careret Oedipus, lucum Eumenidibus sacratum Antigona duce petiit, ubi Apollinis oraculum quod atrocita facinora perpetranda aperuerat, praedixerat idem fore ut omnibus miseriis defunctus ex aerumnosa vita discederet. Ac si verum est, quod neminem puto dubitaturum esse, Sophoclem hac fabula id spectasse ut proponeret Oedipum gravissimam calamitatem perpessum magnifice amplificatum, non ineptum videtur explanare, quanta arte in hoc studium incubuerit ingeniosus poeta. Primum enim, cum Oedipus summa felicitate fructurus esset, ne indignus videretur hac tanta deorum gratia, talis erat inducendus qui iam omnem illam abiecisset animi perturbationem, qua supra exposuimus eum aliquando fuisse adfectum. Ac profecto non defuit Sophocles huic suo ut ita dicam officio et muneri. Jam enim fabula ineunte virum quanta praeditum modestia, quanta moderatione, quanta in deorum gratia collocata fiducia spectamus! Timorem enim quo movebatur, ne haberet unde victum sumeret, ubi modeste significavit, illius modestiae addit causam hanc: 2)

στέργειν γὰρ αἰ πάθαι με χῶ χρόνος ξυνὴν
μακρὸς διδάσκει καὶ τὸ γενναῖον τρίτον.

Senes Colonei audito miseri nomine cum ex pago eum depulsuri essent, huic iniquitati non ferociter restiit, sed explanavit sine ulla vehementia, quam inmerito tanto opere horrerent nomen suum, qui non consulto, non dedita opera atrocissima quaeque perpetrasset, placideque eos hortatus est caverent ne hac iniuria efficerent, ut temere viderentur Athenae celebratae esse propter clementiam et beneficia in miseros exules collata. Idem uxoris temeritatem imitatus eo adductus erat audaciae ut vel oracula non dubitaret contemnere, nunc vero ubi primum ad lucum Eumenidum se accessisse audivit, quantum haberet fidei deorum promissis, hac indicavit exclamazione: 3)

ἀλλ' ἴλεω μὲν τὸν ἐκέτην δεξαίετο·
ὥστ' οὐχ' ἔδρας γῆς τῆςδ' ἐν ἐξέλθουμ' ἔτι.

Nam cum Apollinis oraculum παῦλεν significasset ἐν χρόνῳ μακρῷ θεῶν σεμνῶν ἔδρα λαβόντι haec de Eumenidibus intellegenda esse persuasum habet, et quod nescius atque ultro ad hunc locum pervenerat, earum auspiciis se profectum esse profitetur. 4) Hic igitur talis Oedipus suo iure de se praedicat: 5)

ἦκω (γὰρ) ἰερός εὐσεβής τε dignusque habebatur a diis, qui quamvis miser et inops adderet: 6)

1) vide Welck. l. l. pag. 315. — 2) vs. 7 sq. — 3) vs. 44 sq. — 4) vs. 96 sq. — 5) vs. 288 sq. — 6) ib.

ὄνησιν ἄστοις τοῖςδ'.

Primum igitur, quam propositam habuit poeta Oedipi amplificationem, magnificentissime inlustraturus diserte utilitates et emolumenta eum facit exponere, quae in Thebanos, si benigno hospitio recipe- retur, redundatura essent, ut vel 'πρὸς ἀνδρὸς βλέποντος μὴ ἄρξειν' 1) existere appareret idem- que qui a Thebanis expulsus esset, iam omni eorum desiderio peteretur. 2) Sed qua in re potis- simum Oedipi amplificatio posita erat, ut beata fruens morte diem supremum obiret, haec prius quam eveniret, finxit Sophocles cum senes Coloneos hominem graviter ad afflictum a sacro luco interclusu- ros, tum Creontis et Polynicis interventum, quo maiore desiderio eorum quae dii promiserant mo- veretur magisque videretur expetendus esse tranquillus ille vitae exitus, quo fretus Oedipus omnes itineris molestias aequo animo tulerat. Creontis vero et Polynicis consilia cum ad inritum cecidissent, omnia remota erant impedimenta, quae calamitoso seni quietis iucunditatem et dulcedinem magno opere expetenti obstiterant. Itaque postquam Polynices abiit, turbulenta excitatur tempestas atque fulgura et tonitrua existunt, quibus praedixerat deus illud significatum iri temporis momen- tum, quo Oedipus aliquando placatissimam quietem caperet. 3) Quibus auditis Theseum is iubet arcessi. Qui ubi advenit deducitur ab ipso sene oculis privato ad eum locum, quem destinaverat deus, quo terra conderetur. Atque iis verbis quibus nuntius mortuum esse Oedipum enarrat, 4) satis explanatur, quam lenis fuerit illa πέραισις et μεταστροφή βίου, quam ab Eumenidibus petierat senex. Habuit igitur chorus qua placaret lamentationes Antigoniae et Ismenae consolationem hanc: 'ὀλβίως γ' ἔλυσε τὸ τέλος βίου.' 5) Talis igitur cum sit Oedipi e vita discessus, non inepte videntur a Jacobo haec scripta esse: 6) 'cum vespero haec tragoedia comparari possit diei magnis tur- bati tempestatibus, quarum terror strage ingenti edita percussos animos adhuc comprimit, sed iam sereno hic illuc reddito caelo singulae tantum nubes nigrae mirabiliter solis inardescentes radiis tonitrua edunt occasumque diei stupentibus splendidum et sublimem portendunt.' Oedipus qui olim animo perturbato temere interdum agens vel ipsam χρείαν oppugnare tentasset superbeque γνώμην suam iactasset spectatam in Spingis aenigmate soluto, qui in Creontem ac Tiresiam iracundiae aestu invectus etiam oraculorum auctoritati inluserat, cum idem sedata omni perturbatione animi summis modestiae laudibus dignum se praestitisset totamque suam fortunam deorum fidei ac gratiae com- misisset moderandam, hic igitur talis Oedipus quod in terra eius amoenitatis qualis ornatissimis versibus celebratur, 7) beata morte recreatus quasi ad sedes caelestes videbatur evectus esse, liben- tissime adsentimur Schwenckio, qui huius tragoediae sententiam ac finem sic explicat: 8) 'An dem Oedipus, dem Graeuelbeladenen, zeigt diese Tragoedie, dasz die Goetter gnaedig sind, und nicht den, der aus Kurzsichtigkeit und Schwachheit ohne Willen Entsetzliches gethan, blosz auf die graeuelvolle That sehend, strafend verstoszen, sondern fuer seine Leiden Gnade zu Theil werden lassen, die sich im Oedipus bis zur Verklaerung steigert. Grade der Widerstreit der beiden menschlichen Ansichten von dem goettlichen Walten ueber den Menschen, der einen schroffen, als strafe die Gottheit unversoehnlich menschlichen Graeuel als solchen, ohne Ruecksicht auf Wil- len und der andern milden, die Gottheit sei versoehnlich und gnaedig und verklaere sogar die Leiden des ohne seinen Willen mit Graeuel Beladenen, wie grosz diese immerhin seien, und der Sieg der edlen milden eines erhabenen und wahrhaft gerechten goettlichen Willens wuerdigen Ansicht, bildet die Idee dieser Tragoedie, welche durch den Sieg der Milde und die Versoehn- ung von einem Hauche heiligen Seelenfriedens durchweht ist, der ein schweres Lebensgeschick in die Ruhe der Verklaerung geleitet.' Quamquam autem Oedipus magnifica deorum gratia ornatur et augetur, tamen huius tragoediae exitu non refutatur ea sententia, quam disputantes de Oedipo Rege protulimus, quem interdum talia peccasse diximus, ut eius miseriae non tam inmissae omnes quam e pernicioso eiusdem errore profectae esse viderentur. Neque enim in deorum gratiam redit

1) vs. 74 sq. — 2) vs. 390 sq. — 3) vs. 95 sq. — 4) 1654 sq. — 5) vs. 1718 sq. — 6) l. l. pag. 338. — 7) vs. 674 sq. — 8) l. l. pag. 121. cfr. pag. 142 et 143.

Oedipus quasi prorsus insons atque integer miseriis vexatus sit, sed quia et peccata per errorem admiserat et senex omnia quae merito vituperanda fuerant abiecerat. Quapropter quod Antigona patrem ab iniusto horrore qui senes Coloneos perfuderat, sic tuetur: 1)

οὐ γὰρ ἴδοις ἂν ἀθρῶν βροτῶν . . .
ὅστις ἂν, εἰ θεὸς
ἔγοι, ἔφρυξεν δύναιτο,

et quod praeter ea similes huius exstant loci, non ii argumenta suppeditant ex quibus concludatur, Sophoclem Oedipo Coloneo satis plane docuisse, miserum illum ad parricidium et incestum coactum fuisse a diis poenas repetentibus Laii incontinentiae intemperantiaeque. Etenim filiae, quae pro singulari illo amore quo patrem amabat, nec potuit nec debuit ullam eius praesertim miserrimi accusare culpam, si Sophocles artis suae regulam ac normam secutus eas dedit partes quae convenirent ad studia illius vel maxime pia, etiam hoc loco Antigona opinio discernenda est ab ipsius poetae sententia nec neglegenda quae Schneidewinus adnotat ad hunc locum: 'Wie bei Homer die menschlichen Vergehungen gern den Goettern zur Last gelegt werden, so laeszt Antigone den Oedipus von den Goettern ins Unglueck und Verderben gefuehrt werden,' quem vulgarem opinionis errorem iam in particula priore multis et idoneis exemplis inlustravimus. Quae cum ita sese habeant ne ceterorum quidem locorum auctoritatem magni aestimamus. Creonti qui 'φόνους' et 'γάμους' in crimen vocaverat, cum haec respondeat Oedipus: 2)

θεοῖς γὰρ ἦν οὕτω φίλον,
τάχ' ἂν τι μνηρίουσι εἰς γένος πάλαι,

quae fuerit divinae irae causa non intellegit. Idem omnia sua mala ad Apollinem revocans falsam sibi fingit oraculorum vim, 3) id quod non ad modum mirabimur, si quidem animum adverterimus ad hanc parricidii defensionem: 4)

καὶ τοι πῶς ἐγὼ κακὸς φύσιν,
ὅστις παθῶν μὲν ἀντέδραον, ὥστ' εἰ φρονῶν
ἔπρασσον, οὐδ' ἂν ὧδ' ἐγγυρόμην κακός;

et ad hanc incesti: 5)

κακῆ μ' ἐν εὐνᾷ πόλις οὐδὲν ἴδριν
γάμων ἐνέδησεν ἄτα.

Nescius quidem occiderat patrem et cum offensus esset habuit quod illud chori etiam sibi vindicaret: 6)

οὐδενὶ μοιριδία τίσις ἔρχεται
ὧν προπάδη τὸ τίθειν,

sed fugit eum prorsus, ipsam illam ὀργήν, qua oraculi voce admonitus in ulciscendis iniuriis sibi inlatis usus erat, in vituperationem vocandam esse. De incesto vero se purgans levitatem suam item a nobis supra notatam omnino non agnoscit. Quamquam autem concedimus, cum non consulto perpetrasset parricidium incestumque, 7) quod non natura sibi videtur nequitia foedatus esse, hoc eum suo sibi iure vindicare, quae res eo disertius poetae efferenda erat, quo vehementius Creon in Oedipum omnia convicia contulerat, idque eo temporis momento, quo vel dignissimus videri debuit clementia dearum, quae in omnem morum turpitudinem gravissime animadvertabant. Sed ob eam ipsam causam cum Oedipus etsi non omni at certe aliqua ex parte iure de se posset queri: 8)

τά γ' ἔργα μου
πεπονθότ' ἐστὶ μᾶλλον ἢ δεδρακότα,

non dubito laudare Leonhardum sic disserentem: 9) 'In den beiden Oedipustragoedien erblicken wir den Helden nicht in gleicher Weise thaetig wie die Protagonisten in der Antigone und Electra; eine Reihe von Handlungen und Verirrungen ist es, die in der Vergangenheit liegen, deren gei-

1) vs. 252 sq. — 2) vs. 968 sq. cfr. vs. 1001 sq. — 3) vs. 968 sq. — 4) vs. 271 sq. cfr. vs. 996 sq. — 5) vs. 529 sq. cfr. vs. 544 sq. cfr. vs. 980. — 6) vs. 228 sq. — 7) 527. 'τούτων ἐθελητὸν οὐδέν.' — 8) vs. 267 sq. — 9) l. l. pag. 16.

stige und sittliche Bedeutung aber den, der sie veruebt, maechtig bestuermt. Insofern nun eben hier, nicht wie in den andern, die Entwicklung einer Handlung aus dem innersten Geiste des Menschen heraus, in ihrem Keimen und Reifen dargestellt wird, sondern die Folge von — in einem gewissen Grade unbewusst vollbrachter Handlungen, und die Aufnahme der Folgen derselben von dem Handelnden dargestellt wird, so ist hier der Gegenstand mehr ein sich Verhalten gegen die Objectivitaet.' — Sed haec de Oedipo Coloneo. Vidimus quo modo eventum habuerit illud Ismenae: 1)

ἦν γὰρ θεοὶ σ' ὀρθοῦσι, πρόςθε δ' ὄλλυσαν,
et quatenus rata facta sint haec chori: 2)
πολλῶν γὰρ ἦν καὶ μέγαν πημάτων ἰκνουμένων,
πάλιν σφε δαίμων δίκαιος αὐξοί.

Sequitur ut ceterae Labdacidarum res enarrentur.

Atque Aeschylus quidem permultis locis adfert causam, quae filiis perniciosa fuerit, Oedipi Ἀράν τ' Ἐρινύν, 3) quare Eteocles choro omnibus precibus eum oranti, ut a certamine abstineat, haec respondens: 4)

φίλον γὰρ ἐχθρά μοι πατρός τελεῖν ἄρᾳ
ξηροῖς ἀκλαύστοις ὄμιαισι προσιζάνει,
λέγουσα κέρδος πρότερον ὑστέρον μόνον,
gravissimo argumento sibi videtur docuisse, non vitari posse certamen illud singulare. Atque eadem opinione ductus non dubitaverat haec iactare: 5)

ἐπεὶ τὸ πρᾶγμα κάτ' ἐπισπέρχει θεός,
ἴτω κατ' οὐρόν κῆμα Κωκυτοῦ λαχόν,
Φοῖβω στυγηθέν, πᾶν τὸ Λαίον γένος.
Sed quamquam etiam Eteocles Aeschyleus aliquid effrenatae violentiae prae se fert, qua perturbatus non potuit morem gerere huic sobriae chori adhortationi: 6)

ἀλλὰ σὺ μὴ ποτῶν κακὸς οὐ κεκλή —
σε, βίον εὖ κρησῆας· μελαναιγίς οὐκ
εἶσι δόμονς Ἐρινός, ὅταν ἐκ χειρῶν
θεοὶ θυοῖαν δέχονται,

quamquam item Polynicis impii conatus vituperantur, 7) tamen in tam frequenti paternae execrationis mentione, non culpa quaedam in causa ponitur, quod fratres ipsi in vicem se interfecerint. At Sophocles, id quod Aeschylum omisisse videmus, et indicavit paternae irae causam et fratrum perniciem ipsorum vitia consecutam esse clare demonstrat. Haec enim queritur Oedipus Sophocleus: 8)

τὴν μὲν αὐτίχ' ἡμέραν,
ὀπηνίχ' ἔξει θυμός, ἠδίστον δέ μοι
τὸ κατανεῖν ἦν καὶ τὸ λευδοῖναι πέτροις,
οὐδεις ἔρωτος τοῦδ' ἐφαίνετ' ὄφελων·
χρόνῳ δ', ὅτ' ἦδη πᾶς ὁ μόχθος ἦν πέπων,
καμάνθανον τὸν θυμὸν ἐκδραμόντα μοι
μείζω κολαστὴν τῶν ποῖν ἡμαρτημένων,
τοτηνίχ' ἦδη τοῦτο μὲν, πόλις βία
ἤλαυνέ μ' ἐκ γῆς χρόνιον· οἱ δ' ἐπωφελεῖν,
οἱ τοῦ πατρός, τῶ πατρὶ δυνάμενοι, τὸ δρᾶν
οὐκ ἠθέλησαν, ἀλλ' ἔπους σμικροῦ χάριν
φυγᾶς σφιν ἔξω πτωχὸς ἠλώμην ἐγώ.

Itaque cum praeter Creontem etiam filii violassent legem sanctissimam pietatis, consecuta est illos patris execratio, quam sanxit vel

1) vs. 395. — 2) vs. 1561 sq. — 3) Sept. vs. 70. cfr. vs. 636. 701 sq. 766 sq. 794. 812 sq. 820 sq. 862 sq. 870 sq. 886 sq. 927 sq. 970 sq. — 4) vs. 676 sq. — 5) vs. 670. cfr. 683. 781 sq. — 6) vs. 679 sq. cfr. 686. — 7) vs. 649 sq. cfr. vs. 997 sq. — 8) vs. 434 sq. cfr. vs. 769 sq.

ἡ παλαίφρετος

Δίκη ξένεθρος Ζητὸς ἀρχαίοις νόμοις,¹⁾

ut Polynices professus κάκιστον se esse ἀνθρώπων,²⁾ patris animum frustra movere tentaret hac cohortatione:³⁾

ἀλλ' ἔστι γὰρ καὶ Ζητὶ σὺνθάκος θρόνων
Αἰδῶς ἐπ' ἔργοις πασι.

Atque illa filiorum impietas quo gravius notetur, summa laus tribuitur filiabus, quae sanctissimo officio non defuerant.⁴⁾ Ceterum id quoque considerandum est, cum apud Aeschylum Oedipi iam mortui Ἐρινός filii perniciose sit, Oedipum Sophocleum et vivum devovere filios neque prius hac execratione uti quam certior factus esset ab Ismena de fraterna discordia, ut haec ipsis filiis culpae danda esse videatur. Tradit enim Sophocles Eteoclem et Polynicem patre expulso, ne ex Labdacidarum gente oriundi civitati perniciosi essent, Creonti prudenter cecidisse regnum,⁵⁾ post ea vero regnandi cupiditatem utrique fuisse exitiosam. Qua ex re intellegitur Oedipi Sophoclei execrationem non pertinuisse ad bellum excitandum, sed tantum infelicis exitus belli fuisse causam. Atque hanc ipsam causam a Sophocle non in deorum, ne dum in fati saevitiam conferri perspicuum atque apertum est. At et Ismena fratrum cupiditatem regnandi, causam discordiae, a numine quodam divino incensam esse credit,⁶⁾ et Oedipus ipsum hoc dissidium ἔριν πεπωμένην vocat.⁷⁾ Verum tamen non illa Ismenae sententia nobis videmur refutati esse, ex qua id collegimus, duci virginem vulgari illa opinione praeiudicata quam iam saepius notavimus, ex qua si cuius hominis animo ὕβρις insita atque innata videretur esse, hanc dii putabantur fovere atque augere ad quodvis pravitatis genus admittendum, in quo errore versari etiam Ismenam fratris amantissimam non est quod miremur. Accedit ad haec, quod ne Ismena quidem solam divinam memorat auctoritatem, sed talia refert ad patrem:⁸⁾

νῦν δ' ἐκ θεῶν του καὶ ἀλιτηροῦ φρενὸς
εἰς ἤλθε τοῖν τρισαθλίων ἔρις κακὴ,
ἀρχῆς λαβέσθαι καὶ κράτους τυραννικοῦ.

Deinde quod Oedipus filiorum ἔριν vocat πεπωμένην, pro iis quae exposuimus huic voci non ea subiici potest notio, ut significet divinam necessitatem temere illos ad mutuum odium incitantem. Quamquam enim erat, quatenus ἔρις illa in necessitate quadam posita esse diceretur, tamen ea non a diis per licentiam quadam ac severitatem inposita erat, sed exarsit bellum utriusque fratris ὕβριν pravaque studia quibus ad regnum adpetendum ferebantur, necessario consequens. Tum quod Oedipus Thebanorum terrae ἀλάστορα suum minatur,⁹⁾ utrum is ponendus sit in fati vel deorum saevitia, an existat ultor iniuriarum seni a Creonte et filiis inlatarum, quis vocabit in dubitationem? Postremo Polynices regnum sibi ereptum et exilium non habet ad quam revocet auctoritatem nisi ad patris Ἐρινόν.¹⁰⁾ Qui sit eius error extra omnem causam culpamque sese ponentis, quis non videt? quotus quisque non intellegit? Sophocles quidem etsi clare veram utriusque filii exitus causam aperuit, tamen sic animo adfectum proponit Polynicem, ut vel non devotus a patre interiret oportuisset. Quid? Antigona nonne omnibus artibus eum dehortari studet ab impio bello vel ipsi patriae inferendo, quae ad paternam devotionem respiciens his verbis ad modestiam eum revocare tentat:¹¹⁾

ὄρας τὰ τοῦδ' οὖν ὡς ἐς ὄρθον ἐκφέρει
μαντεύμαθ', ὃς σφῶν θάνατον ἐξ ἀμφοῖν θροεῖ;

1) vs. 1383 sq. cfr. vs. 1356 sq. vs. 422 sq. — 2) vs. 1267. — 3) vs. 1269 sq. — 4) vs. 338 sq. vs. 446 sq. vs. 1367 sq. vs. 1381, ubi Hermannus: 'ultima' inquit, 'huius versus verba, αἰδε γὰρ τὰδ' οὐκ ἔδρων, hac simplicitate sua admirabilem habent planeque divinam vim tum ad magnitudinem doloris propter impietatem filiorum, tum ad caritatem, quam filiae meruerant, declarandam.' — Ex locis quos attulimus facile perspicitur, errare Jacobum qui multa Thebis mala accidisse conicit, de quibus ea Apollo ediderit oracula, ut Oedipus visus sit exterminandus esse. cfr. Wunderum 'de vita Oedipi Thebis post effossos oculos usque ad exilium transacta,' in praef. ed. Oed. Col. — 5) vs. 368 sq. — 6) vs. 372 sq. — 7) vs. 422. — 8) vs. 372 sq. — 9) vs. 792. — 10) vs. 1301. cfr. vs. 1326 sq. — 11) 1426 sq.

at non obtemperat sorori sapienter admonenti, sed respondet: 1)

χρηζει γαρ· ἡμῖν δ' οὐχὶ συγχωρητέα.

Praeclarum sane exemplar artis Sophocleae sic hominum mores depingentis, ut salva deorum auctoritate, etiamsi divina vis non intercessisset, tamen perspicuum esset illos pro indole sua ac natura ultro in perniciem intruisse. Non igitur Eteoclis et Polynicis arbitrium tanto opere impeditum ac coercitum fuit, quanto opere Oedipi patris. Nam si in ea perseverassent modestia, ut Creonti regnum in perpetuum cederent, quamvis magnum ex infelicis et patris et matris memoria caperent dolorem, tamen penes eos fuit intuentes in parentum calamitatem omni abstinentes temeritate iam tutam agere vitam ac tranquillam. Sed illorum calamitatem cum nullo sibi haberent documento, ut primum per temeritatem peccaverunt, mox sibi videbantur non ex sua voluntate, sed fati necessitate adstricti in nova facinora atque inde in certam perniciem intruere. Sic Polynices ubi iracundiae aestu flagrans suum secutus arbitrium Argivos contra Thebas duxit, quod coram sorore ea utitur excusatione, ut se iam eo adductum esse dicat, ut facere non posset quin bellum inceptum ad finem perduceret, profecto non prorsus inania praetexit, sed praebet instar hominis peccatorum vi iam tanto opere libera voluntate destituti, ut velit nolit in perniciem necessario incurrat neque is omni flagitiorum genere foedatus, sed qualis cum in tragoedia partes ageret esse debuit, humanissimi cuiusque misericordia prosequendus. 2)

Sed iam satis multa de filiis Oedipi: de filiabus cum nunc dicendum sit, tragoediarum quarum argumenta continentur rebus Labdacidarum restat tertia

ANTIGONA,

*Οὐ γὰρ ἠνσέβεια συνθνήσκει βροτοῖς,
κἀν ζῶσι, κἀν θάνατον, οὐκ ἀπόλλυται.*

(Phil. vs. 1429 et 1430.)

in qua proponuntur pereuntes ipsa Antigona Haemon Eurydica, quorum interitum acerbe ferentes vehementissime adfliguntur et Creon et Ismena. Quae mala num ipsi illi sibi contraxerint, an a diis inmissa sint si quaeritur, quid de Antigona statuendum sit facile adparet. Etenim Creonti interroganti: 3)

ἤδη τὰ κηρυχθέντα μὴ πρόσσειν τάδε;

respondet virgo: 4)

ἤδη· τί δ' οὐκ ἐμελλον; ἐμφανῆ γὰρ ἦν.

Quo uno responso nihil potuit neque clarius neque magnificentius illustrare Antigoniae voluntatis libertatem. Itaque cum periret fratrem sepultura condere ausa, quoniam id non invita sed sua voluntate ac sciens prudensque fecit, qui dixerit ipsam sibi adversam fortunam contraxisse non temere is iudicabit. Quamquam autem Antigoniae libera voluntas in ea re non disideratur, tamen alteram quandam dubitationem existere posse et recte vidit et bene sic exposuit Leonhardus: 5) 'Antigone hat mit Freiheit so gehandelt, wie sie gehandelt hat. Ist aber ihre Handlung an sich in jedem Betracht edel und fromm, sie selbst aber dafuer mit solchen Leiden bestraft, so kann wohl ueber eine solche Ordnung geklagt werden, die zwei an sich entgegengesetzte Factoren — Froemmigkeit und Lohn der Gottlosigkeit — in Zusammenhang bringt, und doch die Freiheit der Handlung dabei gewahrt werden. Ist nun aber diese Ordnung als eine menschliche vom Dichter dargestellt, so ist es unschoen, das in sich Unvernuenftige zur Macht ueber das Vernuenftige zu erheben, ist aber jene Ordnung als von goettlicher Macht abhaengig gedacht, wie es bei Sophocles

1) vs. 1428. — 2) Boni eius mores adumbrantur vs. 1255 sq. — 3) vs. 443. — 4) vs. 444. cfr. vs. 7 sq. — 5) l. l. pag. 29.

nicht anders gedacht werden kann, so kann diese, wenn sie nicht das Gegentheil ihrer selbst sein will, wieder nicht so gedacht werden, dasz sie jene leidensvolle Folge unmittelbar d. h. dasz sie eine solche Verkettung von Ursachen und Wirkungen, von Handlungen und Ereignissen setzle, in Folge deren der Einzelne, hier Antigone, mit in den groszen Sturz der von Laios begonnen und alle Glieder des Hauses ergriffen haette, hineingezogen worden waere.' Dubitatio quae sit adparet, nunc qua ratione tollenda sit videamus, quam ita quidem sumus sublaturi, ut demonstramus, Antigonom a Sophocle inductam esse non talem, quae fati necessitate quadam adstricta cum non potuisset facere, quin neglecto Creontis edicto quamvis insons ac vel maxime pia, tamen quia ex Labdacidarum gente nata fuerit, in communem universae gentis miseriam inciderit. In ea igitur re cum elaborandum sit ut explanemus, quale peccatum Antigoniae perniciosum fuerit, iam vir et doctissimus et in primis ingeniosus eius modi protulit sententiam, quae nobis apertam et tutam quaestionis suscipiendae suppeditet viam. Boeckhius enim, qui sua certis confirmans rationibus et argumentis atque evidenter ut adsolet refutat contraria, virginis culpam his verbis accusat: 1) 'Antigone erkennt die innere und natuerliche Pflicht, ihren Bruder zu bestatten; aber durch Uebertretung des Staatsgesetzes loest sie den gesellschaftlichen Verband auf, und indem sie den eigenen Willen mit Gewalt durchsetzen will, ueberschreitet sie die Grenzen ihres Geschlechts und der Unterthanin. Sie muszte den Goettern des Polyneikes Bestattung anheimstellen; Teiresias lehrt spaeter, dasz auch sie diese fordern: und nur durch ihre Zeichen ist sie zuletzt bewirkt worden. 2) Quae quanto opere ad veritatem disputata sint, intellet quicumque recordatus erit eos huius tragoediae locos, quibus notatur perturbatio et temeritas quae in virginis ratione agendi inerat. Quae quem ad modum poetae non fuerit probata cognoscitur non modo ex iis quae Creontem inducit edicentem, sed etiam ex iis quae et Ismenam facit prudenter ac benigne suadentem, et quae chorum fingit graviter cum Antigona exprobrantem. Ismena enim postquam admonuit sororem, memor ut sit miserae fortunae matris patris fratrum, neve augeat ipsa suam calamitatem, sic pergit: 3)

ἀλλ' ἐνωεῖν χρὴ τοῦτο μὲν, γυναιχ' ὅτι
ἔφην, ὡς πρὸς ἀνδρῶν οὐ μαχομένα·
ἔπειτα δ', οὐνεκ' ἀρχόμεσθ' ἐκ κρείσσωνων,
καὶ ταῦτ' ἐκούειν κατὰ τῶνδ' ἀλίονα.
ἐγὼ μὲν οὖν αἰτοῦσα τοὺς ὑπὸ χθονὸς
ξύγγνοιαν ἴσχειν, ὡς βιάζομαι τάδε,
τοῖς ἐν τέλει βεβῶσι πείσομαι. τὸ γὰρ
περισσὰ πράσσειν οὐκ ἔχει νοῦν οὐδένα.

Tam modestam tamque demissam cum poeta fingeret Ismenam, quem fugit id eum secutum esse, ut in Ismenae persona contrarii Antigoniae ac diversi mores expressaque luculentissime imago concitati violentique animi cerneretur. Indignata illud quod Ismena suaserat obsequium cum Antigona animi impetum quo item soror ob fratris caritatem ferebatur, re etiam spectatam vellet esse, Creontis iussa ac vetita consulto non observat. Quare chorus ubi deprehensam virginem a custode ad Creontem deduci vidit, non probat quae ausa erat, sed interrogat: 4)

τί ποτ'; οὐ δὴ που σέ γ' ἀπιστοῦσαν
τοῖς βασιλείοις ἀπάγουσι νόμοις,
καὶ ἐν ἀφροσύνῃ καθελόντες;

Cum Creonte colloquens sua violentia eius iram concitat, ut chorus de ea praedicet: 5)

1) 'Des Sophocles Antigone griechisch und deutsch' etc. pag. 162. Idem praecipuam huius tragoediae sententiam hanc dicit esse: 'Ungemessenes und leidenschaftliches Streben, welches sich ueberhebt, fuehrt zum Untergang; der Mensch messe seine Befugnisz mit Besonnenheit, dasz er nicht aus heftigem Eigenwillen menschliche oder goettliche Rechte ueberschreite, und zur Busze grosze Schlaege erleide: die Vernunft ist das Beste der Glueckseligkeit.' Sed nescio an talis sententia latius videatur patere, quam quae ad hanc unam tragoediam conveniat. — 2) vide in primis vs. 1003 sq. et vs. 1057 sq. — 3) vs. 61 sq. — 4) vs. 377 sq. — 5) vs. 467 sq. cfr. etiam Creontis verba vs. 469 sq.

δηλοῖ τὸ γέννημ' ὦμὸν ἐξ ὦμοῦ πατρὸς
τῆς παιδός· εἰκεῖν δ' οὐκ ἐπίσταται κακοῖς.

Nam ut libere profiteretur quod perpetraverat facinus, etsi concedendum ei erat, tamen non debuit edere temerariam ne dicam insolentem hanc vocem: 1)

σοὶ δ' εἰ δοκῶ νῦν μῶρα δρωῶσα τυγχάνειν,
σχεδὸν τι μῶρα μοῖραν ὀφλισκάνω.

Eadem aspere repudiat summam Ismenae caritatem, quae una cum sorore supplicium latura est. Postquam Haemon ira inflammatus a patre discessit choro ubi conspexit Antigonom morti iam destinatum lacrimae quidem oboriuntur, sed proficitur: 2)

νῦν δ' ἤδη ἴγὼ καὶ τὸς θεσμοῶν
ἔξω φέρομαι.

Denique agnoscit quidem eius pietatem quam fratri praestiterat, sed quod civitatis legibus ne pareret recusaverat, vituperat in hunc modum: 3)

σέβειν μὲν εὐσέβειά τις,
κράτος δ', ὅτω κράτος μέλει,
παραβατὸν οὐδαμῇ πέλει·
σὲ δ' ἀτόγνωτος ὄλεσ' ὀργά.

Et cum virgo quod subitura erat supplicium, pro uno gravissimo habens haec precata esset inimicis suis: 4)

μὴ πλείω κακὰ
πάθοιεν ἢ καὶ δρωῶσιν ἐκδίκως ἐμέ,

quibus, quoniam ipsa in eo erat ut mortem acerbissimam occumberet, atrocissima quaeque Creonti precatur, haec respondet chorus: 5)

ἔτι τῶν αὐτῶν ἀνέμων ἀνταὶ
ψυχῆς ἕπαι τήνδε γ' ἔχουσιν.

Forsitan quispiam dixerit, videri difficultates quae exsistent consulto a nobis esse vitatas. Quod non est ita diligentissimeque videbimus, ne omittantur loci, quibus adversariorum argumenta nitantur. Ac primum quidem nobis in mentem venit illud chori: 6)

εὐδαίμονες, οἷσι κακῶν ἀγεστος αἰὼν.
οἷς γὰρ ἂν σεισθῆ θεόθεν δόμος, ἄτας
οὐδὲν ἄλλοιπέι γενεᾶς ἐπὶ πληθὸς ἔρπον,

qua tamen sententia nobis omnino non probatur, Sophoclem significasse interitum Antigoniae, cum e Labdacidarum gente esset, fataliter ita fuisse constitutum ac definitum, ut virgo, cui Polynice occiso ea imposta esset necessitas, ut aut regi obsequens in impietatis crimen incurreret, aut neglecto Creontis edicto supplicium sibi contraheret, fratris sepeliendi eam debuisset putare rationem, ut iam eius arbitrii non esset regi cedentis incolumen servari tutoque vivere. Talis enim opinio nullo modo cum expressis Tiresiae verbis conciliari potest, ex quibus concludimus, deos Antigonom Creontis edicto observato Polynicem sepelire non ausam ita non in crimen vocaturos fuisse, ut in Ismenae studiis et consiliis minime offenderent. Accedit quod illud quoque considerandum est, senes Thebanos qui Antigonom ad supplicium destinatum esse modo audierant, reputare quidem secum omnia mala, quibus universa Labdacidarum gens vexata erat, sed de rebus quibus illa conflata erant, non diligenter hoc loco quaerentibus divinitus totam domum videri con-

1) vs. 465 sq. — 2) vs. 795 sq. Hermannus: 'Sophocles cum Amorem vocat assessorem in administratione supremarum legum, hoc dicit, amore in consilium vocato Haemonem, quid summum ius sit, iudicare. Ad quae verba respiciens chorus dicit καὶ τὸς θεσμοῶν cet, illud ius, quod Creonti videbatur, in mente habens, oppositum ei, quod Haemon iustum putabat.' Planus etiam Schneidewinus: 'Mit Hinblick auf Haemon, den die Liebe aus der Bahn des Rechts gedraengt, sagt der Chor, das Mitleid zwingt auch ihn, die θεσμοί zu uebertreten, insofern er einer vom Koenig Verurtheilten Thraenen der Theilnahme zollt und damit aus seiner unparteilichen Ruhe heraustritt.' — 3) vs. 864 sq. — 4) vs. 918 sq. — 5) vs. 920 sq. — 6) vs. 579 sq.

cussam esse, id quod paullo post exprimunt verbis: ἀρχαία cet; quae iam supra adlata sunt. De utroque loco sine dubio recte iudicavit Leonhardus,¹⁾ qui: 'Dies' inquit 'ist eine des Chors ganz gemaesze Rede, der seinen Blick nicht auf das Naechste, Unmittelbare heftet, sondern auf das Allgemeine, das in hoeherem Sinne Geltende. Saetze, wie: es schreitet ein Gott daher, sprechen im Lichte des allgemeinen vorausgesetzten Volksglaubens. Dabei wird aber das unmittelbar Wirkende, die naechste Ursache nicht beseitigt. Es wird der Zusammenhang des Leidens der Antigone mit dem ihres Geschlechtes nicht auf nothwendige Weise, durch ausdruecklichen Goetterwillen bestimmt, durch Orakel verkuendet, hingestellt, sondern der allgemeine Satz als Thatsache auf Antigone angewandt. Die Mittelglieder, wie ein Fluch mit dem andern verbunden, wie z. B. Laios Fluch den von Oedip erzeuge, dieser seinen eignen und den von seinen Soehnen, und diese wieder ihren eigenen, darueber ist Nichts gesagt. Dieses ergiebt sich aus der Verwirklichung und Entwicklung der That.' Tum vel id non neglegendum est, quod idem chorus continuo sic pergit:²⁾

νῦν γὰρ ἔσχάτας ὑπέρ
 ῥίξας ὃ τέτατο φάος ἐν Οἰδίπου δόμοις·
 κατ' αὖ νιν φρονία θεῶν τῶν νεοτέρων ἀμῆ νόμις
 λόγον τ' ἄνοια καὶ φρονῶν Ἐρινός.

Pulvere igitur deorum inferorum obrui dicit Antigonom, quia immodeste et temere Creontis edictum non observaverit. Ac quod chorus 'πατρῶν' inquit 'ὃ ἐκτίρεις τιν' ἄθλον'³⁾ non addit ea verba nisi mitigaturus huius vituperationis gravitatem:⁴⁾

προβᾶσ' ἐπ' ἔσχάτον θράσους
 ὑψηλὸν ἐς Δίκας βάθρον
 προσέπεισες, ὃ τέκνον, πολύ,

in quam modo virginem vocaverat. Ceterorum quoque locorum similis est ratio. Nam quae Antigona queritur a versu 850 usque ad versum 863 et in haec et in illa quae fabula ineunte⁵⁾ proficitur, cadunt quae Leonhardus disserit talia:⁶⁾ 'Antigone spricht allerdings das Bewusstsein von dem durch die Natur bedingten Zusammenhange ihrer Leiden mit dem Fluche von Oedip als der Quelle von diesen aus, sie unterlaeszt es aber, die Reihe der natuerlichen Ursachen, die als Mittelglieder zwischen dem Ersten und Letzten stehn anzufuehren, wie ja der Leidende im Gefuehl der Leiden nicht auf die unmittelbaren Ursachen schaut, sondern den Complex der einzelnen ueberschauend, das Ganze an das Schicksal anknuepft.' Denique carminis illius quo chorus Antigonaes sortem cum Danaae Lycurgi Cleopatrae comparat, qui nobis obiiciat auctoritatem, quid respondendum sit, iam in particula priore de *Μοιρα* disputantes⁷⁾ exposuimus. Ceterum etiam de hoc loco vere Leonhardus:⁸⁾ 'Es wird ueberhaupt durch diesen Chorgesang die eigenthuemliche Anschauung vom Dichter nicht wesentlich bestimmt, da er nur Aehnliches im Aeuszern vorbringen will, und hiezu Beispiele aus der Mythologie entlehnt, die so sehr im Allgemeinen belehrend, im Besondern es nicht sind.' Demonstratum igitur est, et sua voluntate vel, ut chori voce utar, αὐτόνομον⁹⁾ ad inferos descendisse Antigonom, quippe quae ad sororem talia faciat verba:¹⁰⁾

οὐ μὲν γὰρ εἶλον ζῆν, ἐγὼ δὲ κατθανεῖν,

neque adstrictam fuisse ulla fati necessitate impietatis crimen minitante, ut fratre sepeliendo perniciem sibi compararet.

Creontem vero, id quod in altero loco quaerendi ponendum videtur esse, consentaneum est pro crudelissimo rege ab iis haberi, qui Antigonom omnibus maculis carere et sibi persuaserunt et

1) l. l. pag. 30. — 2) vs. 595 sq. — 3) vs. 849. — 4) vs. 846 sq. Schneidew. ed. III. 'Der Chor ist ungehalten, dasz Ant. die Quelle ihres Miszgeschicks verschweigt. Daher fuehrt er ihr in den staerksten Ausdruecken zu Gemueh, dasz sie in ihrem Trotze die Dike schwer verletzt habe, d. h. die Goetin, welche darueber wacht, dasz durch Gehorsam gegen die Obrigkeit Recht und Ordnung im Staate bestehe. Freilich, um die scharfe Ruege zu versueszen, fuegt er auch hier bei, Ant. sei nicht ganz verantwortlich, da sie (ὠμὸν γέννημα ἐξ ὠμοῦ πατρὸς 471) einen Kampf auskaempfe und abbuesze, der vom Vater ihr anhafte.' — 5) vs. 2 sq. — 6) l. l. pag. 31. — 7) pag. 49 sq. — 8) l. l. pag. 32. — 9) vs. 815. — 10) vs. 551.

uni cuique sunt persuasuri. At nescio an parum diligenter illi intellexerint hanc tragoediam. Qua si recte contendit Hinrichsius, 1) nullam expromere clarius iura et civitatis et familiae in controversiam vocata, quis non videt, ut Antigona fratrem terra iniecta contegens, officium praestet quod familiae sanctitas et caritas postulet, ita Creontem cum Polynicem,

ὃς γῆν πατρώων καὶ θεοὺς τοὺς ἐγγενεῖς,
φυγὰς κατέλθων, ἠθέλησε μὲν περὶ
πῆσαι κατάρας, ἠθέλησε δ' αἵματος
κοινοῦ πάσασθαι, τοὺς δὲ δουλώσας ἄγειν, 2)

sepeliri vetaret civitatis saluti consuluisse. Atque in regenda civitate eum tenere institutum per se minime vituperandum, negabit nemo qui remotus ab omni opinione praeiudicata legerit illa verba, quibus ubi primum in scenam prodiit, certam exponit stabilemque rationem, quam sit in administranda re publica secuturus. 3) Quae cum iniisset consilia, quod iusta solvit Eteocli, Polynicem sepeliri vetuit, non animi temeraria malitia vel crudelitas vincitur, sed cernitur regis virtus et constantia civitatis commodis consulentis. 4) Quapropter chorus, cui quanto opere displicuerint Polynicis consilia satis intellegitur e παρόδῳ, nihil studet lenire Creontis severitatem. Nec senes illi Thebani sepulturae coeperunt favere modestissime prius quam certa indicia sibi viderentur cernere etiam deos corpus velle Polynicis sepultum. Sed sua consilia sequens sola item Creon moderatione ac temperantia abiecta omni inruit in perniciem. Ut Antigona fratris caritate ducta nihil colebat praeter ius quod habebat pro divino, ita Creon nullam rem nisi civitatis legem curabat. Itaque postquam animi constantia abierat in ferocitatem ac pertinaciam, quem ad modum indicaret neque prudenter neque recte cum non intellegeret, aliam ut iniret agendi rationem non modestis filii precibus, non gravi vatis adhortatione movebatur, immo vero etiam magis offirmavit animum obstinatum. Antigona contumaciam cum chalybis asperitate ac duritate comparaverat Creon, 5) at similitudines quas comparat Haemon 6) ad molliendam regis ferocitatem valent nihil. Qui iam ante talia pronuntians: 7)

ἀλλὰ κτενῶ. πρὸς ταῦτ' ἐφρυμνέτω Δία
ξίναμιον,

non solum filium offenderat, sed etiam in ipsum Jovem impia verba iactavit. Spernit etiam Tiresiae benevolentiam et consilium, denuo impietatis crimen in se admittit edita hac voce: 8)

τάφῳ δ' ἐκεῖνον οὐχὶ κρύψετε,
οὐδ' εἰ θελοῦσ' οἱ Ζητὸς αἰετοὶ βορᾶν
φέρειν ἢν ἀρπάζοντες ἐς Αἰδὸς θρόνον.

Male dicta coniicit etiam in vatem sanctissimum. Qui si in tempore animum ad moderationem revocasset, neque Haemon ipse sibi conscivisset necem, neque Eurydica coniugem acerbissimae miseriae auctorem exsecrata voluntaria morte extincta esset. Gravem Creontis calamitatem in extrema tragoedia in eo positam esse videmus, quod et filio orbatus et uxore privatus in vita iam non vitali versabatur. Quam domus suae ruinam et tempestatem ipsum sibi excitasse demonstravimus. Quare quod sese purgaturus earum rerum, quas et perpetravit et passus est, in deum quandam confert causam, 9) quo ponderandum sit momento cum ex hac nostra argumentatione iam pateat, tum non neglegendum est, Creontem paullo ante agnovisse 'φρονῶν δυσφρόνων ἁμαρτήματα' et 'δυσβουλίας' suas, 10) quas ipsas paullo post petitus hac chori voce: 11)

οἴμ', ὡς ἔοικας ὀψὲ τὴν δίκην ἰδεῖν,

ad ἄτην quandam divinam revocat. At non habet quid obiiciat nuntio haec de uxore referenti: 12)

1) 'Das Wesen der antiken Tragoedie in aesthetischen Vorlesungen durchgefuehrt an den beiden Oedipus des Sophocles im Allgemeinen und an der Antigone ins Besondere.' — 2) vs. 199 sq. — 3) vs. 162 sq. — 4) Creontis moribus iusta laus tribuitur a Boeckhio l. l. pag. 163. cfr. Schwenck. l. l. pag. 149. — 5) vs. 469 sq. — 6) vs. 708 sq. — 7) vs. 654 sq. cfr. vs. 482 sq. Impia est etiam illa vox qua petit Plutonem. vs. 773 sq. — 8) vs. 1026 sq. — 9) vs. 1257 sq. — 10) vs. 1250 sq. — 11) vs. 1256. cfr. vs. 1242 sq. — 12) vs. 1296 sq.

ὡς αἰτίαν γε τῶνδε κακείνων ἔχων
πρὸς τῆς θανούσης τῆςδ' ἐπισκίπτου μόρων.

Utriusque vero et Creontis et Antigoniae perturbatio animi perstringitur praeclaro illo carmine, quo magnifice 'περιφραδοῦς ἀνδρὸς' potentiam chorus celebrat. Nam etsi senes Thebani illo loco iam non potuerunt perspectam habere carminis sui vim atque pondus, tamen poeta id egit ut spectantium animos iis sententiis imbueret et praepararet, ut tam Antigoniae quam Creontis consilia factaque in iustum iudicium vocarent, 1) quale his Schwenckii verbis continetur: 'Beide, Antigone und Kreon, sind schuldig durch Unnachgibigkeit und Stolz, zwei schlechte Berather in den Conflicten und Verwickelungen des menschlichen Lebens.' 2) Erat igitur quod chorus in utriusque calamitatem intuitus caneret discedens:

πολλῶ τὸ φρονεῖν εὐδαιμονίας
πρῶτον ἐπάσχει.

Quamquam autem haec sine dubio ita sese habent, quoniam Antigona causam tuebatur Creontis studio praestantiorem, nescio an fieri possit ut nimia calamitate videatur obruta esse, praesertim cum Electrae haud diversa consilia sequenti bene omnia et prospere evenerint. Verum tamen ratione et animo si lustraverimus rem, omnis tolletur dubitatio. Licet enim pereat Antigona, tamen eius, quam tuendam sibi ducebat, religionis praestantia non potuit magnificentius amplificari, quam hac fabula factum est. Ac revera haec amplificatio non neglegenda fuit poetae. Antigona enim, quae ad Orcum descendit ὄσιον πανουργήσασα, 3) cum in mobilitatem et inconstantiam iuris civilis, quod violatum pessum dederat virginem, cadat Aeschyleum illud: 4)

πόλις ἄλλως
ἄλλοτ' ἐπαινεῖ τὰ δίκαια,

iuris vero divini, ad quod tuendum summa alacritate vitam profuderat eadem, ratus quidem stet ordo ac perpetuitas, ob eam igitur causam non debuit occumbere Antigona nulla eorum quae pertulerat compensatione facta. Primum vero in eo posuit operam studiumque poeta, ut generosae virginis virtutem clare aperiret ante spectantium oculos. Qui ubi audiverunt Haemonem sponsae laudes celebrantem, 'καλῶς θανεῖν' quod sibi vindicabat 5) libentissimo animo Antigoniae dabant tum, cognita Creontis miseria, quae poena gravissima iniuriam piaē virgini inlatam consecuta erat, non habebant quod ullam deorum Sophocleorum accusarent saevitiam. Quid? qui Polynicis sepulturae proposuisset supplicium propositumque non dubitasset sumere vel de ipsius sororis filia, cum mortuo iusta solvenda curaret inclusamque Antigona animi emendatione facta liberaturus esset talia professus: 6)

δέδοικα γὰρ, μὴ τοὺς καθεστῶτας νόμους
ἄριστον ἢ σῶζοντα τὸν βίον τελεῖν,

quid? cum filio orbatus et coniuge propter violatum ius divinum tam acerbè plecteretur, ut in nulla re nisi in morte salutem positam esse duceret, splendor et decor virtutis Antigoniae nomme tam praeclare elucebat, ut ex altissimo et dignitatis et honestatis gradu ad superos videretur deos potius quam ad inferos pervenisse? Ac si forte cuiquam iusta visa esset illa Antigoniae exclamatio: 7)

τί χροί με τὴν δύστηνον ἐς θεοὺς ἔτι
βλέπειν; τιν' αὐδᾶν ξυμμάχων; ἐπεὶ γε δὴ
τὴν δυσσέβειαν εὐσεβοῦσ' ἐκτεράμην,

1) vide de toto hoc carmine Schneidew. praef. ed. III. pag. 13. — 2) cfr. Boeckhium l. l. pag. 161: 'Der tiefe tragische Schmerz liegt eben darin, dass die Handelnden im Verfolgen einer Ueberzeugung, zu welcher sie eine innere Berechtigung haben, in Zwiespalt mit einem anderen Gesetze gerathen, wie Antigone mit dem politischen, Kreon mit dem goettlichen oder allgemein menschlichen; diesen Zwiespalt koennte nur die hoechste Besonnenheit beider streitenden Theile loesen: aber die Loesung wird ihnen unmoeglich, weil sie des Maszes entbehren; und dadurch entsteht die Katastrophe. Waeren beide voellig besonnen und hielten das Masz, so hoebe sich die Tragoedie auf.' — 3) vs. 74. — 4) Sept. vs. 1057 sq. — 5) vs. 97. cfr. vs. 72. cfr. vs. 811. — 6) vs. 1100 sq. — 7) vs. 913 sq.

δυσσέβειαν victricem discedere *ἐν θεοῖς* non esse *καλά* iam satis fabulae eventu probabatur. Quid multa? bene perspexisse Sophoclem tragoediae artem et rationem haec docent Vischeri: 'Es erscheint selbst als schoenes Vorrecht der Helden, die das jugendliche wollen, dasz sie rasch dem tragischen Gesetze verfallen und im Tode die Lethe ihrer Schuld trinken,' et alio loco: 'Das Subiect' inquit: 'das im einleuchtenderen Rechte steht, stuerzt sich durch die Raschheit des volleren Pathos in den Tod; fuer das Subiect, das fuer das Bestehende kaempft ist truebtes Ueberleben theurer Verlorener nach scheinbarem Siege angemessener.'

Una vero cum sponsa etiam Haemon occubuit. Sed ne is quidem talis fictus est a poeta qui prorsus insons *νεκρῶν ἀμοιβός* ¹⁾ periisset. Nam quod nuntio regis filius videtur interiisse: ²⁾

*δείξας ἐν ἀνδρώποισι τὴν ἀβουλίαν,
ὅσῳ μέγιστον ἐνδρὶ πρόκειται κακόν,*

etsi hac voce unius Creontis temeritatem petit, pronunciatum tamen sententia ea ambiguitate, ut etiam ad Haemonem aliqua ex parte videatur pertinere. Qui cum primum summam patri habuisset reverentiam, ubi leniter agendo nihil se perficere vidit, in violentiam se convertit gravique ira commotus ac perturbatus a Creonte discessit. Quam Haemonis animi perturbationem chorum non fugisse docemur, qui furore exsultare dicat eum, qui amoris vi captus teneatur. Denique gladio vel patrem petens, quo vehementiae adductus sit iam adparet. ³⁾ Itaque sponsa privatus quamvis miser esset Haemon, tamen quod periit sua usus est voluntate nimio quodam impetu amoris flagrans. Implicantur hac suorum ruina Eurydica et Ismena insontes. Quae tamen res non impedit nos, quo minus dicamus, quaecumque fuerit vulgaris opinio, Sophoclem certe sic statuisse de Labdacidis, ut significaret eos perditos esse non cum singuli deinceps necessaria exceperissent avitam quandam calamitatem a diis vel a fato inmissam, sed cum maiorum vitio alii aliter maculati essent. Temeritas enim interitum paravit Laio, temeritas ac levitas nocuit Oedipo, gravis iracundia conflavit impium certamen Eleoclis et Polynicis, animi nimius ardor perdidit Antigonom, ut illa, quae Laio precatus erat Pelops, eventum quidem haberent, qui ut consequeretur ipsorum posteriorum peccatis efficiebatur.

Expositis rebus Labdacidarum reliquum est ut de

PHILOCTETA

Φέρειν τε χρὴ τὰ τε δαμόνια ἀναγκαίως τὰ τε ἀπὸ τῶν πολεμίων ἀνδρείως.

(Thuc. lib. II. cap. 64.)

videamus, quam quidem fabulam mihi ego extremam proposui perlustrandam. In qua cum ante oculos exponatur gravissima Philoctetae miseria, si de tantae calamitatis causa atque origine quaeritur, perspicuum est eius fontem ab illo serpentis morsu ducendum esse. Vulnere enim quo a bestia adfectus erat Philoctetes, suis molestior factus in insula Lemno est expositus. Pro ea vero ratione quam ceteras tragoedias perlustrantes iniimus, culpam quandam miseri viri investigaturis nobis occurrunt haec Hasselbachii: ⁴⁾ 'Wie Philoctetes von der den Altar der Athene Chryse bewachenden giftigen Schlange gebissen worden, ob mit oder ohne eigne Schuld, laeszt der Dichter insoweit an seinen Ort gestellt, als er sich nirgends ausdruecklich darueber erklaert. Wir haben aber wohl einige Befugniz aus der Bekanntschaft, welche wir in dem Stuecke mit dem Helden machen, zu schlieszen, dasz ihn das Miszgeschick nicht als ganz Schuldfreien betroffen. Philoctetes erscheint in hohem Grade leidenschaftlich und noch begabt mit einem guten Theile jener ungefuegen Kraft des Eigenwillens, welcher den alten erdgeborenen Riesengeschlechtern innewohnte, und auf dem Gefuehle auszerordentlicher Koeerperstaerke und einer unter deren Schirm unbaendig

1) vs. 1054. — 2) vs. 1227 sq. — 3) cfr. Boeckh. l. l. pag. 172 sq. — 4) 'Ueber den Philoctetes des Sophocles' pag. 115.

sich aufwerfenden Freiheit beruhte, die es sparen koennte, sich sonderlich um die Himmlischen zu kuemmern. Moeglich, dasz er aus strafbarer Nichtachtung unbehutsam einem Heiligthume zu nahe getreten war, das er nicht von allem Schutze entbloeszt denken durfte. Wenigstens hat es geringere Schwierigkeit, so etwas anzunehmen, als jenem abgeschmackten Scholienmaerchen¹⁾ Glauben zu schenken, nach welchem Philoctetes auf der Insel Chryse gegen eine Nymphe, die ihn geliebt, sproede gethan habe und deshalb von ihr verflucht worden sei, welcher Fluch denn vermuthlich den heillosen Schlangenbiss zur Folge gehabt haben soll.' Verum tamen sholiastae illud etsi facile concedo vel ineptissimum esse, tamen nec sine causa ne in Hasselbachii quidem coniectura mihi videtur acquiescendum esse. Sophocles enim, si credidisset Philoctetam vulnus impietate quadam ipsum sibi contraxisse, Ulixem certe aut Herculem, quidnam deliquerit ille induxisset indicantem. Sed audiatur Hermannus, apud quem haec legimus:²⁾ 'Chrysam hic ab Sophocle eo fine commemoratam esse, ut ne Philoctetes insons videretur malis illis cruciari, quod id crudele esset, sententia est Hasselbachii. --- Commeruisse enim Philoctetam hoc malum animi erga deos parum verecundi pervicacia, cuius plura exstent in hac fabula vestigia. Id secus esse, monui iam in censura illius libri in Diar. litt. Lips. a. 1819. n. 123. Nam quae in hac tragoedia conspicitur Philoctetae acerbitas, non innata ei est, sed provocata per iniuriam, quam ei Graeci fecerunt, miseriaeque et magnitudinem et diuturnitatem. Indicavit id scholiastes ad vs. 452 ed. Brunck.³⁾ Quod si puniendi caussa missam dicere viperam poeta voluisset indicasset etiam, quid peccavisset Philoctetes, ut fecit in Aiace. Nunc quum nihil haberet culpa, quod afferret, satis habuit, divinam providentiam obtendere, ne fortuito et temere ista tam crudelia viderentur facta esse. In quo ut quis suspiciat providentiam deorum, tamen non poterit quin iniustos esse fateatur, qui immerentem ita affligi vel passi sint, etiam meditato voluerint. Sed hoc celavit poeta, ratus homines, quae dii vel faciant vel permittant, non temere facta permissave credere, ut, si cui adversa eveniant, vel ipse vel eius maiorum aliquis culpam admisisse debuerit.' Haec Hermannus. Quae etsi non omnia pariter mihi probantur, nego tamen ego quoque his Neoptolemi verbis:⁴⁾

ὄν γὰρ νοσεῖς τόδ' ἄλγος ἐκ θείας τύχης
Χρύσης⁵⁾ πελασθεῖς φύλακος, ὃς τὸν ἀκαλυφῆ
σηκὸν φυλάσσει κούριος οἰκουρῶν ὄφεις,

accusare quandam Philoctetae culpam, praesertim cum memoria teneam illud chori:⁶⁾

ἄλλον δ' οὐτιμ' ἔγωγ' οἶδα κλύων, οὐδ' ἐρίδων μοίρα
τοῦδ' ἐχθίονι συντυχόντα θνατῶν,
ὃς οὐτ' ἐρξας τίν' οὔτε νοσφίσας,
ἀλλ' ἴσος ἐν ἴσοις ἀνὴρ
ὠλέκεθ' ὡδ' ἀτίμως,

qua exclamatione apertissime opponuntur dolores ac cruciatus insontis Philoctetae audacis Ixionis supplicio, cuius chorus modo fecerat mentionem. At quae vera sit ratio miseriarum illius indicant nisi fallor haec Neoptolemi verba:⁷⁾

Οὐδὲν τούτων θαυμαστὸν ἐμοί·
θεῖα γὰρ, εἴπερ κἀγὼ τι φρονῶ,
καὶ τὰ παθήματα κείνα πρὸς αὐτὸν
τῆς ὀμόφρονος Χρύσης ἐπέβη,
καὶ νῦν ἃ ποιεῖ δίχα κηδεμόνων,
οὐκ ἔσθ' ὡς οὐ θεῶν τὸν μελέτη
τοῦ μὴ πρότερον τάνδ' ἐπὶ Τροίᾳ

1) ad vs. 194. 'Χρύση, νῆσος πρὸ τῆς Λίμνου, ἐνθα διέτριβεν Χρύση τις νύμφη, ἣ ἐρασθεῖσα τοῦ Φιλοκτήτου, καὶ μὴ πείσασα, κατηράσατο αὐτῷ· διὸ καὶ ὀμόφρονα αὐτὴν ἐκάλεσεν.' — 2) ad vs. 194. — 3) 'νοσῶν δὲ δυσφημεῖ.' — 4) vs. 1310 sq. — 5) Nympham, non Minervam intellegendam esse docet Hermannus ad vs. 194 et ad vs. 1311. — 6) vs. 676 sq. — 7) vs. 191 sq.

τεῖναι τὰ θεῶν ἐμάχητα βέλη,
 πρὶν ὅδ' ἐξήκοι χρόνος, ᾧ λέγεται
 χοῖναι σφ' ὑπὸ τῶνδε δαίμηται.

Atque etiam chorus eandem divinam μελέτην iam habet perspectam, si quidem δολερᾶς φρενός crimen propulsaturus 'πότμον δαμόνων' Philoctetam iubet agnoscere. Quod si Hercules, interpres ille Διὸς βουλευμάτων adlictum amicum erigere tentat hac consolatione: 1)

Καὶ σοί, σάφ' ἴσθι, τοῦτ' ὀφείλεται παθεῖν
 ἐκ τῶν πόνων τῶνδ' ἐνλεᾶ θέσθαι βίον,

per se patet necessitatem illam quam significat neque exiliosam esse neque funestam. Quare egregie poeta instituit, quod Philoctetam in extrema oratione haec fecit ponentem: 2)

Χαῖρ', ὦ Δῆμων πέδον ἀμφιάλον,
 καὶ μ' ἐπλοία πέμψον ἀμέπτως,
 ἐνθ' ἡ μεγάλη Μοῖρα κομίζει,
 γνώμη τε φίλων, γῶ πανδαμέτωρ
 δαίμων, ὅς ταῦτ' ἐπέκραυεν.

Certissimam sane atque pio homini dignissimam in deorum providentia collocatam habet fiduciam. Qui ante animum ab omnium rerum desperatione ad spem auxilii divinitus mittendi non modo non revocaverat, sed etiam, ubi ex Neoptolemo audivit multos et fortes viros in agris Troianis occubuisse, vivere etiam tum Ulixem et Thersiten, hanc vocem iactaverat: 3)

οὐδέ πω κακόν γ' ἀπόλετο,
 ἀλλ' εὖ περιστέλλουσιν αὐτὰ δαίμονες·
 καὶ πως τὰ μὲν πανούργα καὶ παλιντριβῆ
 χαίρουσ' ἀναστρέφοντες ἐξ' Αἰδόν, τὰ δὲ
 δίκαια καὶ τὰ χεῖρ' ἀποστέλλουσ' αἰεὶ.
 ποῦ γοῦν τίθεσθαι τὰντα, ποῦ δ' αἰνεῖν, ὅταν
 τὰ θεῖ' ἐπαιῶν τοὺς θεοὺς εὖρω κακοῦς;

Causam cum nullam posset invenire miseriae suae, ea ducitur opinione, ut putet in rebus humanis temeritatem et casum valere, non rationem quandam nec consilium, cuius rei ipse sibi videtur documentum esse, quippe cui dei praeclaras Herculis sagittas invidentes tam acerba mala inmiserint. Quare Neoptolemum, cui sagittas tradit, monet ut caveat ab invidia illa divina. Idem choro etiam atque etiam admonentem ut Troiam proficisceretur, respondet: 4)

οὐδέ ποτ', οὐδέ ποτ', ἴσθι τόδ' ἔμπεδον,
 οὐδ' εἰ πυρφόρος ἀστεροπητῆς
 βροντὰς ἀγαῖς μ' εἰσι φλογίζων.

Hae tales voces profecto non sunt modestiae ac verecundiae, sed probant parum esse illius animum pietate ac moderatione temperatum. Quamquam autem neque iram qua ardebat in Graecorum principes crimini ei do 5), neque ferocitatem accuso, quod Ulixi Jovi ipsi se ἐπηρετεῖν 6) adfirmanti nullam haberet fidem. Nam cum eum et rerum suarum adlictarum auctorem esse sciret et fraudulentum saepe nec non mendacem eundem haberet spectatum, non offendo equidem in hoc tali responso: 7)

ὦ μῖσος, οἶα κἀξανενόισκεις λέγειν·
 θεοὺς προτείνων, τοὺς θεοὺς ψευδεῖς τίθης.

At unum hoc etiam atque etiam dico, Philoctetam in summis suis doloribus parum eo solatio usum esse, ut totum se fidei potestatique deorum committeret, quorum auxilium fere non imploravit nisi

1) vs. 1407 sq. — 2) vs. 1103 sq. — 3) vs. 444 sq. — 4) 1182 sq. — 5) 'Inexpugnabile in Atridas odium eo minus improbare possumus, quod eum non, uti par erat, precibus ut ad Troiam revertatur adduci, sed fallacia captum, invitum vi compelli videmus.' Herm. in praef. pag. XV. cfr. pag. XVI. de Neoptolemo. — 6) vs. 978. — 7) vs. 979.

inimicis suis dirissima quaeque precaturus. Qui cum Troiam profectus iam ipse ex omnibus malis se potuisset expedire, etsi divinam providentiam coepit suspicere ¹⁾ tamen sic queritur: ²⁾

ἀλλ' οὐ γὰρ οὐδὲν θεοὶ νέμουσιν ἰδὲ μοι.

Vindicaverat sibi animi lenitatem atque patientiam his verbis: ³⁾

*οἶμαι γὰρ οὐδ' ἐν ὀμιασιν μόνην θεῶν
ἄλλον λαβόντα, πλὴν ἐμοῦ, τλήναι τάδε·
ἐγὼ δ' ἀνάγκη προὔμαθον στέργειν κακά,*

sed vidimus, qua religionis tristitia obstrictus ipse illius laudis ut ita dicam offerret luminibus, ut Hasselbachio facile haec concedamus: 'Durch solchen Glauben wehrt er sich selber den Zutritt in eine, dasz ich so sage, freundliche Nahe zu den Goettern, in welcher er mit wirksamer Zuversicht Gebete um Errettung aus der Noth an sie richten konnte.' At valere debebat divinae providentiae vis ac gravitas! Itaque cum Philoctetes iam domum profecturus esset una cum Neoptolemo, intervenit Hercules de caelo demissus. Modo iactaverat Philoctetes se ne Jovi quidem obsequium quod inimicis detrectaverat concessurum esse, amicum vero, quem nunquam perfidum deprehenderat, ubi laetam ac certam salutis spem ostendere audivit, nihil habet antiquius quam ut tali divinae voluntatis interpreti pareat omnemque suam voluntatem ad divinam illam providentiam accomodet. Ad eam igitur, non ad vim quandam fatalem hanc tragoediam revocandam esse cum demonstratum sit, videamus, quae sit Philoctetis ratio liberae voluntatis. Ac primum quidem concessum est a nobis, *ἐμαρτίαν*, qua serpentis morsum excitaverit ille, a poeta indicari nullam. Quod si ceteras tragoedias ita composuit poeta, ut plane earum qui *ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν* inciderent, proponeret peccata vel errores, quoniam huius tragoediae diversa est ratio, diversum poeta consilium inire debebat. Inducit enim Philoctetam, non inruentem in miseriam, sed iam ad afflictum et acerbissima quaeque patientem, qui secundo fortunae eventu reficiendus esset atque recreandus. Quare non tam errores miseri hominis accusandi quam virtutes quibus divina gratia dignum se praestaret laudandae erant. Habebat igitur Sophocles quod casum illum qui res quae hac tragoedia exponuntur antecessit, umbra quadam obduceret. Divinitus nimirum constitutum erat, ut Troia demum post decem annorum spatium caperetur nec sine sagittis illis quibus Philoctetes ab Hercule erat ornatus. Deorum autem illud decretum cum stabile fixum ratum esse deberet, necessitatis vim attulit Philoctetae, quae tamen vis non tam valet ad earum rerum eventum quibus tragoediae Sophocleae argumentum continetur, quam effecerat ut in eam conditionem veniret ille qua utitur cum iam apud Sophoclem partes suas agere coepit. Atque etiam Schneidewinus cum divinae providentiae perspicuitati eam obduceret fatorum obscuritatem, ut haec scriberet: ⁴⁾ 'Den Anlass des Bisses beruehrt Sophocles nirgend, damit desto lebhafter das Gefuehl, dasz dunkle Schicksalsmaechte im Spiel sind, rege werde,' tamen paullo post alio loco sic iudicat: ⁵⁾ 'Nur im Hintergrunde ahnen wir ein Eingreifen der Schicksalsmaechte. - Die handelnden Personen werden nirgend durch jene im Stillen wirkenden Maechte am freiesten Entwicklung ihrer Individualitaet gehindert.' Ac re vera quanto opere Philoctetes et ab Ulixae et a choro et a Neoptolemo liberum suum tueatur arbitrium tot docent loci quot vix adferri possunt. Neoptolemo certe ita libero arbitrio videtur abuti, ut vel hac voce compellendus sit: ⁶⁾

*ἀνθρώποισι τὰς μὲν ἐκ θεῶν
τύχας δοθείσας ἔστ' ἀναγκαῖον φέρειν·
ὅσοι δ' ἐκουσίοισιν ἔγκεινται βλάβαις,
ὥσπερ σὺ, τοῦτοις οὔτε συγγνώμην ἔχειν
δίκαιόν ἐστιν, οὔτ' ἐποικτεῖρειν τινά.*

1) vs. 1024 sq.: *ὀλεῖσθε δ' ἠδίκηχότες τὸν ἄνδρα τόνδε, θεοῖσιν εἰ δίκης μέλει. ἔξοιδα δ' ὡς μέλει γ'· ἐπεὶ οὔ ποτ' ἂν στόλον ἐπλεέσατ' ἂν τόνδ' οὔνεκ' ἀνδρὸς ἀθλίου, εἰ μὴ τι κέντρον θεῖον ἤγ' ἡμᾶς ἐμοῦ.* — 2) vs. 1009. — 3) vs. 532 sq. — 4) in ed. III. Aiac. et Phil. praef. pag. 150. — 5) ib. pag. 156. — 6) vs. 1300 sq. cfr. chori verba vs. 1084 sq. in primis vs. 1087: *τοῦ λῳονος δαίμονος εἶλον τὸ κάκιον αἰνεῖν.*

Nullis autem artibus a sua deductus sententia cum gravissima quaeque mala adeoque mortem peti mallet quam de proposito suo desistere ac, quo ferebatur irae impetu, ne summo quidem deo obsequium detrectare dubitaret, quoniam aderat illud temporis momentum divinitus constitutum, nihil relinquebatur nisi ut ipsi dii intercederent ministro quidem usi, qui accuratius sequeretur quae divinitus inssa erant quam Ulixes observaverat. Pronuntiaverat enim Helenus vates, *λόγῳ* Philoctetae persuadendum esse, ut ad exercitum rediret, Ulixes vero nimio quodam salutis communis studio ductus etiam per vim agere coeperat, qua in re cernitur sane liberrima eius voluntas. Qua Neoptolemus ita utebatur, ut primum quidem Ulixis consiliis invitatus inserviens, postremo tamen diversa studia secutus domum esset Philoctetam reducturus. Sed ne Herculis quidem illa intercessio, quae qua ratione conveniat ad artis tragicæ regulam hoc loco non videtur quaerendum esse,¹⁾ talis erat, quae omnem Philoctetae liberam voluntatem tolleret. Non enim tam iubet Hercules quam benigne admonet atque ea promittit idque tanta fide, ut Philoctetes pareret vel libentissime. Atque id quoque considerandum est, Herculis interventu cum ex omnibus malis Philoctetam recreatum iri certa eluxisset spes, tragicam quae dicitur controversiam in eum modum compositam videri, ut quamvis graviter animi Philoctetae miserias spectantium commoti esset, satis fieret tamen iis omni ex parte. Nam principum iniurias sic quidem verterant dii, ut ipsorum consilia rata fierent, non sublata iniuriarum vituperatione. Ac remittendas esse privatas inimicitias reipublicae salutis etsi docet poeta, tamen iniuriarum quibus Philoctetes adfectus erat ab Atridis compensantur cum summa gloria quam est Troia capta consecuturus, qua gloria nullum bonum viro praesertim fortissimo exoptatius esse potuit. Ceterum quae promiserat Hercules, eventum habuisse in *‘Φιλοκτήτη ἐν Τροίᾳ’* scimus.

Singulas igitur tragoedias Sophocleas cum pertractaverimus, ut partibus illustratis res universa enucleetur restat. Quod cum in animo habeamus, communisne quaedam illarum existet ratio si quaeritur, id quidem videtur planissime expositum esse, non sine ulla causa ac consilio quas inducit poeta praecipuas partes agentes, in mala incidere, ut, id quod iam ex disputatione de numinibus fatalibus collegi potuit, etiam magis confirmetur ea quam modo de singulis fabulis suscepimus quaestione, nullum inveniri apud Sophoclem fatum neque diis superius neque cum illorum consiliis congruens quod ad libidinem vexet homines morum aut honestatem aut turpitudinem nihil curans.²⁾ Parum autem cum placeat commentatio, quae eum habet exitum, ut neget tantum vera esse quae eadem de re alii stutuerint, videndum est, refutatis adversariis ne certa atque explorata ratione destituamur, neve magna adfecti difficultate et conturbati nesciamus, quae adfirmate proferamus. Omnis vero de fato quaestio si in eo versatur, ut explanetur, ad quam vim poeta hominum et detrimenta et commoda revocaverit, cum negaverimus haec a fati vel numinis cuiusdam libidine caecoque studio proficisci, nonne iam videtur res explorata esse adfirmate? Nam si negamus temere incidere fortunae aut secundae aut adversae casus, adfirmare nobis videmur, interesse quandam rationem inter fortunae vicissitudines et hominum mores. Sed ipsa haec ratio cum supra non posset accurate definiri, iam hoc loco omni ex parte illustrari et debet et potest. Quam non eandem esse in omnibus tragoediis cum ex hac nostra disputatione adpareat, iam aliquid operae in eo videtur collocandum esse, ut varia eius species ita cernatur adumbrata, ut varietudines communi quodam vinculo coniunctae et copulatae unius rationis praebent instar. Ac Bouterwek³⁾ quidem in eandem rem incumbens expediendam, ius illud divinum quale in tragoedia spectetur, a iure civili differre cum perspectum haberet, se non dubitare confitetur, ‘quin iustitiae

1) v. Herm. praef. pag. 16. — 2) Huic talis fati notioni non inepte includere video Hamacherum, qui: ‘haec,’ inquit ‘fatalis, si iocari libet opinio, nescio quo fato in recentiorum quorundam mentibus insinuata haeserit ac magnam vim tragoediarum sublimi cothurno splendentium genuit et in lucem edidit. At quale fatum! Quae fabulae! Quarum personae vi quadam caeca et recondita ad scelera, quae oratio formidat, impelluntur voluntatis et iudicii libertate prorsus sublata. Monstrum est hoc potius quam Sophoclis rationis similitudo.’ — 3) Invenitur eius commentatio: ‘de Justitia fabulosa ad rationem tragoediarum philosophicam atque politicam pertinente’ in script. reg. soc. litt. Gotting. vol. II. ab a. MDCCCXI — XIII.

fatalis demonstratio illa poetica in tragoediis Aeschyli ac Sophoclis originem ducat ab interpretatione Orphica rerum Bacchicarum.' Quare ut maxima tragoediarum pars contineretur casibus familiarum non nullarum inlustrium ut Cadmi Danai Pelopis, ob eam rem evenisse putat, 'quia essent istae domus ex iis, quarum ope factum esset, ut religiones Bacchicae et quae cum his cohaerent, mysteria e Phoenice Phrygia Aegypto in Graeciam adveherentur.' In controversia vero in hunc modum dirimenda quanto opere ille vir mystico suo indulerit studio, satis liquet omnibus. Nos certe non videmus quae postulet ratio, ut novam quandam ac miram nobis fingamus iustitiae divinae speciem, sed multo aptius expediatur res, si praetermissa istius modi subtilitate viam secuti promptiorem ac magis paratam, providentiam quandam vindicaverimus summo numini Sophocleo, qua adornatum cum intellegat honestate sublata omnem rerum moderationem ordinemque prorsus perverti ac tolli, illam semper tueatur et quam magnificentissime amplificet, turpitudinem nullo modo ferre possit impunitam. Quare nefariam caedem luentes videmus interire Aegisthum, occidi Clytaemnestram ipsius filii manu morientemque hac exclamatione: 1)

ὦ μοι πέπληγμαί

et illa: 2)

ὦ μοι μάλ' ἀθῆς

repetere caesi coniugis gemitum: 3)

ὦ μοι πέπληγμαί καιρίαν πληγὴν ἔσω

et illum: 4)

ὦ μοι μάλ' ἀθῆς δευτέρων πεπληγμένος.

Quem cum unusque Atheniensium se audire recordaretur ex Aeschyli Agamemnone, quod eandem morientis Clytaemnestrae vocem auribus percepit, admiratione summae divini numinis iustitiae ac verecundia adficeretur oportuit. 5) At quae Electra et Orestes agebant, quoniam diis probata erant, eventum habuerunt prosperum. Divina vero illa providentia unum id agens, ut peccata consequantur poenae stetque ratio:

τὸν δρωῶντα γὰρ τι καὶ παθεῖν ὀφείλεται, 6)

non semper has ponderat ex humanae legis norma, id quod de Aiace Hercule Oedipo Antigna modo vidimus. Sed ubi accidit, ut desideretur poenae et culpa recta, quae quidem homini videtur, et iusta ratio, Sophocles omni et arte et cura et cogitatione in eam incumbens rem, ut praecaveret ne deorum iniustitia ac saevitia accusaretur, sic instituit et composuit fabulam, ut malorum gravitas errorum levitatem exceperet videretur secundum ordinem ad rerum naturam convenientem, nulla intercedente numinis vi ad illum impediendum, aut in contrariam partem convertendum. Quid? expositumne est, quem ad modum Aiace naturae et indoli fuerit consentaneum, virum laudis ac gloriae cupidissimum ex armorum iudicio inferiorem discedentem caeci furoris aestu in exercitus duces ferri et insaniae turpitudine patefacta ipsum sibi mortem consciscere? An alienum fuit a muliebris ingenii perturbatione, quale fuit Deianirae, quippe quae incitata esset stimulis amoris, ad ultimum remedium confugere, unde Herculis mors profecta est? Item ad animi perturbationem non inepte nobis videtur revocasse Oedipi subitam migrationem parricidium nuptias cum ipsa matre coniunctas atque detecta tantorum facinoram atrocitate tam huius oculos effossos quam Jocastae suspendium. Ac ne Antigoniae quidem immodestiam, pertinaciam Creontis remorari potuit magna calamitatis ruina, quam a suis uterque cervicibus iusta moderatione nimirum depulisset.

1) El. vs. 1407. — 2) vs. 1408 sq. — 3) Aesch. Ag. vs. 1303. — 4) vs. 1305. — 5) Egregie Boeckhius de graec. trag. princ. pag. 244: 'In hoc illustri loco quis tam rudis est, quin videat, quam eximie hic summus tragicus Aeschyli verba spectatoribus in memoriam revocaverit? — Quid tragoediae melius conveniebat, quid maiorem vim habebat, quid audientium sensus magis tangebatur quam si, quibus vocibus a Clytaemnestra caesus maritus animus exhalavit, easdem ipsa mittens concideret icta filii securi? Sic tandem spectatores clare videbant, quod chorus ibi canit:

ἄτελοῦσ' ἐραὶ· ζῶσιν οἱ γὰρ ὕπαι κείμενοι.'

6) Fragm. 741. ed. Ahrens. Doctissimi Nauckii Berolinensis liber mihi non fuit praesto.

Hac igitur ratione efficitur ut et dii liberentur inmanitatis crimine, et causarum nexus vindicetur quam liberrimus. Accidit ad haec alia egregiae artis laus, quod quicumque hac ratione in adversam fortunam inciderunt, ut compensetur illa culpa et poenae discrepantia, iidem fabula exeunte iis honoribus exornantur, quibus dignum erat quidquid honestatis habuerant. Quae discrepantia quo evidentior adparet eo maiorem incrementum capit vis tragica. Quae si Aristotelis quidem iudicio in eo versatur, ut tam misericordia quam metus et excitentur et purgentur sive ad iustum modum revocentur, utraque sane animi adfectione movebimur intelligentes ex Oedipi exemplo tum, quam parum consiliorum nostrorum eventus in nostro positus sit arbitrio, tum quam acerbae miseriae ex levi errore proficiscantur. Verum et hic metus et illa misericordia nonne suis circumscriptentur finibus, si quidem tam culpam qualiscumque est, utique exstare intellexerimus, quam amplificationem miseri ex ipsa discrepantiae illius magnitudine aptam divinitus exstare viderimus. Sed id quod Philoctetae exemplo probatur, incidunt etiam tales casus, ut divina providentia homines miseriis iisque naturali quadam lege ortis cruciari patiat ad eum finem ne sua ipsius consilia ad inritum cadant. In quibus fortunae casibus sic volunt dii homines animo adfectos esse, ut non statim adducti ad desperationem vitae suae conditionem devoveant, sed si quis persuasum habeat, insontem se pati mala, debet is sustentari praeclara sua bene actae vitae conscientia in eaque amplissimum virtutis praemium positam esse ducere et considerare, hominem maleficum nunquam vera frui ac perfecta felicitate, contra:

*ἀρετῆς βέβαιαι αἱ κήσεις μόλαι.*¹⁾

Hac igitur ratione qui adflictus est, si omnibus contenderit nervis, ut divinae providentiae consilia tamquam praerepturus esse videatur, ad eum certe pertinebit locus, qualis est hic:²⁾

*ἐνταῦθα μέντοι πάντα τῶν θρώπων νοσεῖ,
κακοῖς ὅταν θέλωσιν ἰαοῦναι κακά.*

nam:

*ἀναγκάσαι θεοὺς
ἂ μὴ θέλωσιν οὐδ' ἂν εἰς δύνατ' ἀνήρ,*³⁾

et:⁴⁾

*πάντων ἄριστον μὴ βιάζεσθαι θεοὺς,
στέργειν δὲ μοῖραν· τῶν ἀμηχάνων δ' ἔρωσ
πολλοὺς ἔθηκε τοῦ παρόντος ἀμπλακεῖν.*

Quare ea huic tali homini ineunda erit ratio, ut se suasque res subornet subiiciatque divinae voluntati omnique sua in certa iustorum deorum fide collocata spe, persuasum habeat illud:⁵⁾

πέπρακται πᾶν τὸ τοῦ θεοῦ καλῶς,

atque in fortunae suae stragem intuitus memor illius sententiae:⁶⁾

πρὸς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ πάντα γενναίως φέρειν,

aequo animo exclamet:⁷⁾

*θεοῦ τὸ δῶρον τοῦτο· χρὴ δ' ὅσ' ἂν θεοὶ
δίδωσι, φεύγειν μηδέν·..... ποτε,*

inque pectus suum demittat praeclaram hanc vocem:⁸⁾

*ἔχεις μὲν ἀλγεῖν·....., πειρᾶσθαι δὲ χρὴ
ὡς ῥᾶστα τ' ἀναγκαῖα τοῦ βίου φέρειν·
ἐκ τῶν τοιούτων χρὴ τὴν ἴασιν λαβεῖν.*

Ita enim suo tempore malorum finem dii facient, ut verum est hoc:⁹⁾

οὔτοι πόθ' ἔξει τῶν ἄκρων ἄνευ πόνου,

et illud:¹⁰⁾

πόνου μεταλλαχθέντος οἱ πόνοι γλυκεῖς.

1) Welck. pag. 275. — 2) Welck. pag. 391. — 3) Oed. R. vs. 281 sq. — 4) Fr. 487. — 5) Welck. pag. 270. — 6) Fr. 528. — 7) Welck. pag. 279. — 8) Welck. pag. 368. — 9) Fr. 611. — 10) Fr. 754.

Sed pro natura mortalium divinae providentiae consilia parum perspicientium neque ulla adsequentium cogitatione numinis sapientiam, ubi viderint improbos florentes, iacentes probos, facile posse fieri, ut scrupulus ac religio eorum animis iniiciatur, significavit poeta his verbis: 1)

δεινόν γε τοὺς μὲν δυσσεβεῖς κακῶν ἀπο
βλαστόντας, εἴτα τοῦσδε μὲν πράσσειν καλῶς,
τοὺς δ' ὄντας ἐσθλοὺς ἔκ τε γενναίων ἅμα
γεγῶτας εἴτα δυστυχεῖς πεφικέναι.
Οὐ χροῖν τάδ' οὕτω δαίμονας θνητῶν πέρι
πράσσειν· ἐχρῆν γὰρ τοὺς μὲν εὐσεβεῖς βροτῶν
ἔχειν τι κέρδος ἐμφανὲς θεῶν πάρα,
τοὺς δ' ὄντας ἀδίκους τοῖσδε τὴν ἐναντίαν
δίκην κακῶν τιμωρὸν ἐμφανῆ τίθειν·
κούθεις ἂν οὕτως εὐτυχοὶ κακὸς γεγῶς,

tamen Sophocli non probari eorum temeritatem, qui talia animadvertentes non dubitent deorum accusare iniustitiam vel Philoctetae exemplo docet, et ut paucis dicam, cum, quotiescumque hi casus inciderint, tum in quavis vitae conditione quam commendatam velit esse hominibus tamquam regulam atque normam, clare explanavit magnificis illis chori verbis: 2)

θεὸν οὐ λήξω ποτέ προστάταν ἴσχων.

Quae sententia tam late patet, ut nulla existat septem quae supersunt tragoediarum, qua non alibi aliter illustretur. Ajax enim parum memor praeceptorum paternorum θεὸν repudians προστάτην, cum corporis robore nimium fretus vel δίχα θεῶν se victoriae gloriam sibi paraturum esse iactasset, tum et ex armorum iudicio inferior discessit Ulixē, et ipse sibi paravit necem. Et Oedipus multis ex angustiis expeditus esset, si se suaque omnia semper unius θεοῦ προστάτου commisisset fidei potestatique, quibus nihil praestabilius esse senex exul aliquando agnovit. Deinde Electa et Antigona, quamquam et illa deorum ut se iacentem erigant, implorat fidem, et haec, quae agebat vel ipsis diis placere pro certo habet, tamen Agamemnonis filia sollicitata temere desperavit, atque perturbata, quem ad modum Antigona viribus suis nimium confidebat, quarum utraque sorores secutae et imitatae deorum arbitrio debuerunt permittere consilia sua. Item temere Deianira mali, quod in coniugis abalienatione inesse videbatur, ipsa sibi tentavit remedium invenire. De Philocteta iam supra satis dictum est. Itaque quaestionis nostrae de fato, vel potius de summi numinis Sophoclei providentia haec fere summa est atque caput: Haud raro ipsos homines sibi conflare fortunae adversae tempestates, quae ipsorum peccata consequantur vel tales, ut accommodatae videantur esse ad sceleris atrocitatem (ob mentem mihi versantur Aegisthus et Clytaemnestra), vel si minus, ut e rerum natura aptae sint. Quae ubi acciderunt, pro rata parte alibi alio quodam modo ea, quae dicitur amplificatione inter poenam et culpam si qua intercesserit discrepantia, iustum in modum compensatur. Neque vero homini hac ratione adflicto in deorum quae ipsi videatur iniustitiam contumeliose invehendum est, neque vel prorsus insonti malis adflicto divini numinis fides desperanda, sed virtutis conscientia animo ad tranquillitatem et aequitatem composito divinae gubernationis sapientiae constanter confidendum. Quapropter cum iam nostrae religionis sublimitatem aliqua certe ex parte Sophocles videtur suspicatus esse, non temere censeo a Schlegelio haec scripta esse: 'En général Sophocle, quoique ses ouvrages respirent la grandeur, la grâce et la simplicité antique, est peut-être de tous les poètes grecs celui dont les sentiments ont le plus d'analogie avec l'esprit de notre religion.' Nam quicumque legerit illud: θεὸν οὐ λήξω cet. nonne recordabitur praeclaram sententiam, quae P. Gerhardo argumentum egregii carminis componendi suppeditavit? Atque hanc certam fidem in divini numinis sapientia et providentia collocandam quod illustravit So-

1) Fr. 239. cfr. Fr. 590. — 2) Oed. R. vs. 877. — 3) Comparaison cet. pag. 86. Steiner. (l. l. pag. 6): 'Seine Religion und seine Moral sind so rein, dasz man, um eine reinere zu haben, Christ sein musz.' cfr. Ed. Weberum laudatum a Jacobsio (Script. var. III. pag. 313).

phocles, potissimum distinguitur tam ab Aeschylo quam ab Euripide. Ille enim et deos severiores et homines inmaniores inducens iam non conceperat divinae providentiae notionem, praesentim cum in Prometheo fabula Jovem ita non perfectum proponeret, ut manca eius natura *Μοίρας* ut ita dicam tutela moderanda esset.¹⁾ Euripides vero quamvis exhibeat multis locis haud mediocrem sententiarum dignitatem, sic tamen eas profert, ut non tam a religionis praestantia profectae esse quam inservire videantur pulido illi rhetorico studio, cui quantum navaverit operae nemo certe nescit. Nec cum ipsius animus religionis discordia distraheretur, compensare potuit cum numinis divini aeterna et inviolata auctoritate discrepantiam inter hominum peccata et calamitates saepe intercedentem.²⁾ Divinam igitur providentiam amplificans egregie Sophocles temperavit severitatem ac tristitiam religionis Aeschyleae, Euripideae levitatem ac temeritatem, et cernitur etiam in hac re ad mediocritatem revocatus ille modus, quem veteres atque recentiores critici huic poetae iustae laudi dederunt. Sed illa deorum vel summi Jovis providentia, cuius vim ac naturam explanavimus, quam rationem universam ineat cum libera hominis voluntate ex quaestione de septem tragoediis deinceps suscepta brevi comprehensione collegamus. Quod si quaeritur non inepte adfertur egregium illud carmen, quo in Antigona magnificentissime celebratur hominis praestantia. Quid ita? quia recte concluditur poetam qui tantis laudibus hominem extulerit, non potuisse inservientem hunc facere temerariae cuidam necessitati. Atque accurate intellegenti illa chori verba perspicuum fit, qua ratione homines abusi libera voluntate efficiant ipsi, ut necessitate adstringantur. Culpa³⁾ enim admissa iam ratum fit illud:⁴⁾

Θεὸν δὲ πλὴγὴν οὐχ ὑπερπηδᾷ βροτός.

Ubi vero primum homines libera voluntate abusi ad pravitatem adducti sunt, ex primo illo peccato necessitas quaedam exstat, qua adstricti iam non possunt facere, quin pravitatem ad pravitatem addant. Itaque si, quem ad modum apud Ciceronem⁵⁾ legimus, fatum omnino statuitur esse 'ordo seriesque causarum, cum causa causae nexa rem ex se gignat,' princeps illa causa proficiscitur

1) Scripsit iam anno MDCCCXIII. Bluemner libellum qui inscribitur: 'Ueber die Idee des Schicksals in den Tragoedien des Aeschylus,' cuius summam sententiam his verbis complectitur: 'Es ist eine hergebrachte Meinung, dass in der griechischen Tragoedie ein grober Fatalismus herrsche, dass ein tyrannisches Wesen darin walte, welches ohne Rucksicht auf Verschuldung Leiden auferlegt, ja sogar den Menschen zu Verbrechen noethigt und ihn dafuer bueszten laeszt. Wie aber auch die Alten zum Theil hierueber gedacht haben moegen, von den besseren Dichtern wurden diese Vorstellungen nicht beguenstigt, oder wenn die gewaehlten mythischen Stoffe darauf leiteten, wenigstens so gemildert, dass sie das Trostlose und Niederbeugende verlieren muszten. Aeschylos namentlich hat die Ereignisse, die er in seinen Tragoedien darstellt, allezeit an etwas Hoeheres angeknuepft, sei dies nun Moira, oder Moira und Zeus, welcher niemals als grausam, neidisch, schadenfroh erscheint, — wenn gleich die Handelnden nach ihrer subjectiven Ueberzeugung und Lage es zuweilen so nennen, — sondern erhaben und gerecht. Nie erscheint bei ihm das Leiden durch hoehere Hand nach Willkuer veranlaszt; entweder ist es fuer eine grosze Idee mit Freiheit uebernommen, oder Wirkung einer Unbesonnenheit und Leidenschaft, oder auch fruereher Verbrechen, deren Folgen sich allerdings auch auf die Nachkommen erstrecken koennen, aber im letzten Falle wird der schuldlos Gestraefte meistens fuer seine Leiden entschaedigt.' Quamquam autem de Jove qualis spectatur in Prometheo neque Bluemnero neque Schoemanno adsentior, sed probantur etiam nunc mihi haec Bernhardyi (l. I. II. pag. 761.): 'Prometheus ist als Held und als Genius der aufstrebenden Menschheit in ein glaenzendes Licht gegen Zeus ihren Unterdruecker, den undankbaren Tyrannen gesetzt.' Non numquam nimirum requiritur summa Jovis dignitas, vide in primis Prom. vs. 517 sq. cfr. Eum. vs. 631 sq. — 2) Locos qui hanc sententiam probent addulit multos Bernhardyus apud Erschium et Gruberum. Etiam Jessenius Flenopolitanus duas de religione Euripidea scripsit commentationes, quae mihi non fuerunt praesto. Ceterum adferre placet haec Greineriana: 'Als Freund und Schueler des Anaxagoras war Euripides es besonders, welcher die Lehren dieses Philosophen, die auf eine religioese Scepisis hinauslaufen, welche der alten Volksreligion geradezu den Krieg ankuendigt, durch seine Tragoedien verbreitete und in Umlauf brachte. Daher hat ihm der gemeine Volksglaube gar keinen Werth mehr, alle Namen der Goetter gelten ihm blosz als Symbol und selbst Zeus ist ihm nichts als der Himmel oder Aether, denn den Thron des alten Goetterkoenigs hat der *Νοῦς* des Anaxagoras bestiegen.' (v. Zimmermanni ephem. litt. a. MDCCCXXXVIII. no. 142 et 143.) — 3) Erravit sine dubio Hegelius in praeceptis suis quas tradit de arte (III. pag. 552) sic disserens: 'Bei allen diesen tragischen Conflicten nun muessen wir vornehmlich die falsche Vorstellung von Schuld und Unschuld bei Seite lassen' cet. cfr. Leonhardum l. I. pag. 25. — 4) Fr. 745. — 5) de div. lib. I. cap. 56.

ex libera hominis voluntate, at res, quam causa cum causa nexa ex se gignat, non est eiusdem arbitrii. Sed quid multa? stat illa ratio: 1)

οὐ γὰρ τι βουλῆς ταῦτὸ καὶ δρόμον τέλος.

Illum vero causarum nexum quoad potuit, quam minime proposuit Sophocles impeditum intercessione deorum, qui fere non intercedant nisi hominum libertas aut proruperit ad importunam licentiam atque audaciam, aut adducta sit ad offirmandam animi pertinacis voluntatem. Postremum id quoque considerandum est, cum saepenumero ferat rerum conditio ac natura, ut una cum iis qui in culpa quadam sunt etiam insontes adfligantur, tamen Sophoclem quoad et posset et liceret, lenivisse severitatem illam ac tristitiam quae inest in eius modi insontium fortunis adflictis. Quae quem ad modum convenient ad artis tragicæ regulam exposuit Vischer doctè ut adsolet atque ingeniose. Sed quod posuimus culpam admissam fere calamitatis esse originem, integritatem verae felicitatis fundamentum, ad hanc vel illam comparandam nihil valere ipsius hominis voluntatem, non nobis videtur colligendum esse ex vocibus, quales sunt: 2)

*Ἄθεοι φέρονται ἐνθρώποις φρένας,
πάντων ὅσ' ἐστὶ χρημάτων ὑπέρτατον.*

et haec: 3)

σοφὸς γὰρ οὐδεὶς πλὴν ὃν ἂν τιμᾷ θεός.

Cotta Ciceronianus: 4) 'Atque hoc quidem' inquit 'omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta segetes oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem denique commoditatem prosperitatemque vitae a diis se habere; virtutem autem nemo umquam deo acceptam retulit.' In hac tali Cottae superbia, cum Schoemannus suo iure offenderet, exemplis ex Homero Simonide Pindaro Aeschylō Platone adlatis, communem fuisse totius antiquitatis sententiam quam significant duo illi loci supra laudati, postquam probavit, sic pergit: 'Freilich' inquit, 'das sah man ein, ohne oder gegen seinen Willen machen auch die Goetter den Menschen nicht tugendhaft: er musz ihnen entgegen kommen, er musz das Verlangen nach ihrer Huelfe und den Willen haben, auch seinerseits an seiner Tugend mitzuarbeiten.' 5) Quae equidem cum omni ex parte probem tum Sophocli in primis vindicanda duco.

Jam cum ad extremum quaestionis nostrae locum perventum sit, quod oraculorum vi liberam tolli voluntatem multi putaverunt, quam falso id dicatur, septem tragoedias singillatim pertractantes explanavimus. Quae Manso 6) disserit de oraculis Homericis: 'Vorherbestimmung im homerischen Sinne gruendet sich offenbar auf das Verhalten der Menschen, auf Benutzung verliehener Einsichten, auf Befolgung gut gemeinter Erinnerungen und Warnungen,' quae de Aeschyleis Bluemner: 7) 'Tritt eine Vorherbestimmung, eine Verkuendigung ein, so ist diese doch immer nur bedingt, ohne eigene Mitwirkung der Menschen wuerde der Erfolg sich nie so ereignen,' haec vel maxime in oracula Sophoclea cadere generatim dico atque universe. Quod nescii fere et inviti hoc faciunt homines, ut ipsi oracula ad finem perducant, ac cum quae praedixerunt, aut effugere aut accuratissime perficere sibi videantur, illorum eventum maturant, quanto opere hoc mentis errore augeatur vis tragica Oedipus Sophocleus docet planissime.

Haec fere habui de fato Sophocleo quae proferrem. Certis quibusdam finibus cum continerem, quoniam multa transverso calamo delenda erant, factum est ut non nullis locis res non tam exposita quam significata esse videatur. Otium si mihi fuisset doctrinaeque praesidiis quae desiderabam multa, si adiutus fuisset, nescio an elegantior haec commentatio exstisset.

1) Fr. 791. Similes poetarum Germanicorum sententiae in mentem mihi veniunt multae, sed cum satis sint literatissimi cuiusque ore celebratae tum hic vix capiunt eas loci angustiae. — 2) Ant. vs. 679 sq. — 3) Fr. 484. — 4) de nat. deor. lib. III. cap. 36, §. 86. — 5) Praeter verba ignoti cuiusdam poetae (ap. Clem. Alex. Strom. V. 12. 137) adfert celeberrimum illum locum ex Plat. rep. X. 617: 'ἀρετὴ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμᾶζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει· αἰτία ἐλομένον, θεὸς ἀναίτιος,' — 6) 'Ueber Schicksal und dessen bildliche Vorstellung beim Homer und spaetern Dichtern.' (In nova bibliotheca artium liberalium tom. XXXVI. part. I. a. MDCCLXXXVIII. — 7) l. I. pag. 136.

of their business relations, at the point where they can give more or less of their
ability, and give more or less of their...

...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...
...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...

...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...
...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...

...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...
...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...

...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...
...the point where they can give more or less of their ability, and give more or less of their...